

Uio • Universitetet i Oslo

Den tause straffen

Den norske resepsjonen av Herbert Spencers ideer om oppdragelse

Peter Hødnebø

Masteroppgave i Europeisk kultur

IDE4890

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Veiledet av professor Espen Schaanning

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2021

Den tause straffen

Den norske resepsjonen av Herbert Spencers ideer om oppdragelse

Av Peter Hødnebo

Masteroppgave i Europeisk kultur

IDE4890

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2021

Copyright: Peter Hødnebo

2021

Den tause straffen: Den norske resepsjonen av Herbert Spencers ideer om oppdragelse

Peter Hødnebo

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Allkopi

Sammendrag

Oppgaven tar for seg den britiske filosofen Herbert Spencers bok om oppdragelse *Education: Intellectual, Moral, and Physical* (på norsk: *Oppdragelse*), og resepsjonen av den i Norge på slutten av 1800-tallet. Dette i kontekst av den svekkende bruken av fysisk avstraffelse i samfunnet på denne tiden, og den begynnende debatten om fysisk avstraffelse i den norske skolen. Spencer forfektet et syn på visse kunnskaper som naturvitenskapen som overordnet andre kunnskaper, som for eksempel språkfag. Han ønsket å organisere skoleundervisningen etter dette synet. Ifølge Spencers oppdragelsesteori skal barnet ikke «straffes», men heller oppleve de negative konsekvensene av sine handlinger. Dvs. at foreldre skal gripe inn i så liten grad det er mulig, og i de tilfellene der de må blande seg inn, burde straffen reflektere handlingen, for eksempel ved å nekte et barn som ikke har ryddet opp lekene sine å få leke med dem igjen. En stor del av Spencers oppdragelsessyn går ut på å forberede barnet på å bli en ansvarlig samfunnsborger. Han argumenterte for ideene sine ut fra et utilitaristisk, liberalistisk og sosialdarwinistisk grunnlag. Den norske resepsjonen ble særlig formulert av forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson, teologen Christian A. Bugge, pedagogen Matias Skard og høyrepolitikeren Nils Hertzberg. Spencer fikk en betydelig innflytelse på Bjørnson, som tok til seg ideene hans og presenterte dem i positive trekk i fortellingen «Støv» (1882) og romanen *Det flager i byen og på havnen* (1884). De tre andre var mer kritiske. Christian A. Bugges *Spencers opdragelselære: En fremstilling og en bedømmelse* (1889) kritiserer religionens manglende rolle og forsvarer den «kunstige» straffen Spencer angriper. Matias Skards *Om Herbert Spencers opdragelsestanker: Gjengivelse og kritik* (1890) forsvarer også religionens rolle som det moralske fundamentet i oppdragelsen, og kritiserer Spencer for å kun fokusere på det negative barn gjør, i stedet for å gi positiv veiledning. Niels Hertzbergs artikkel «Om Herbert Spencers Opdragelselære» (1892) er også kritisk til religionens manglende rolle i den naturalistiske oppdragelsen, og argumenterer imot Spencers utilitaristiske ideer om moral. I likhet med de andre kritikerne mente Hertzberg at den naturalistiske oppdragelsens reaksjon mot alvorlige ugjerninger ikke var tilstrekkelig nok, og han argumenterer for fysisk avstraffelse som en forsvarlig straffeteknikk. De tre norske kritikerne deler altså synet på religionen som en nødvendig bestanddel i oppdragelsen, og anerkjenner i litt ulik grad den fysiske straffens nødvendighet i oppdragelsen.

Forord

Jeg vil gjerne takke min veileder Espen Schaanning for en veldig god veiledning gjennom skriveprosessen. Videre vil jeg takke Øystein Skundberg for en meget informativ tilbakemelding som hjalp meg til å snevre inn tematikken i oppgaven. Jeg vil også takke mine foreldre for hjelp med språkvask og nyttige tilbakemeldinger i sluttprosessen. Videre vil jeg takke Jenny for å ha løst mysteriet med det ubegripelige ordet i en av primærkildene. Takk til kjæresten min Ugne for moralsk støtte gjennom oppgaveskrivingen. Til slutt vil jeg takke Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk for å tildele meg stipend for å skrive masteroppgave innen området «Barn og unge i idéhistorisk perspektiv». Det var særdeles gledelig å bli utvalgt!

Innhold

Sammendrag	V
Forord.....	VII
1 Innledning.....	1
Problemstilling og primærkilder	1
2 Kontekst: Straff i skole, samfunn og oppdragelse	3
Pietismens rolle i den norske oppdragelsen	3
Fra fysisk avstraffelse til innesperring	5
Mot debatten i 1880-årene	8
Positivismen.....	10
3 Herbert Spencer og den naturalistiske barneoppdragelsen.....	12
Hvilke kunnskaper har størst verdi?.....	12
Den «kunstige» og den «naturlige» straffen	14
Maktanvendelse mot barn	20
Biologiens betydning	21
Samfunnssyn.....	22
Konsekvensialismens fordeler	24
Den «doble» straffen.....	26
4 Spencers innflytelse i Norge	28
5 Spencers innflytelse på Bjørnsons diktning.....	29
«Støv»	30
<i>Det flager i byen og på havnen</i>	31
6 Bugges lesning av Spencer.....	33
Bugges moralske oppdragelse.....	33
Kunnskapenes nytteverdi	34
Den naturlige straffens begrensninger	36
Pliktetikkenes fordeler	37
Avsluttende betraktninger	37
7 Skards lesning av Spencer	38
Religionens rolle i oppdragelsen.....	39
Den fysiske straffen	41
«Positiv» og «negativ» oppdragelse	42
Naturlovenes utilstrekkelighet	43
Naturalismens negative konsekvenser	45

Avsluttende betraktninger	45
8 Hertzbergs svar til den naturalistiske oppdragelsesmetoden	47
Kristendommens rolle i oppdragelsen.....	47
Den «kunstige» straffens fordeler	49
Konsekvensialisme og pliktetikk	50
Avsluttende betraktninger	52
9 Avslutning.....	53
Litteraturliste	56

1 Innledning

Skoleloven av 1936 forbyr fysisk avstraffelse mot barn i den norske skolen. I 1987 blir foreldres rett til fysisk avstraffelse mot barn forbudt via barneloven. I dag vil de fleste i Norge anse ris og andre fysiske irettesettelser mot barn som uakseptable. Om vi ser 100 år tilbake, var dette allikevel ofte anvendte oppdragelsesmetoder. På siste halvdel av 1800-tallet får man for alvor en offentlig debatt i Norge om hvorvidt fysisk straff er et effektivt og forsvarlig oppdragelsesverktøy. Denne debatten strekker seg fra litteraturmiljøet til foreldre, lærere og politikere. I denne oppgaven skal jeg inn i et bestemt problemkompleks; nemlig utviklingen og endringen i den norske mentaliteten knyttet til fysisk straff av barn, og jeg vil forsøke å vise til hvilke idehistoriske endringer i oppdragelsesmetodene som skjer på denne tiden. Jeg har valgt å undersøke slutten av 1800-tallet som en spesifikk periode, fordi det var da temaet for alvor ble tatt opp til debatt. Av de intellektuelle innflytelsene på endringen i tankemønsteret som skjer på denne tiden kan man bl.a. nevne filosofer som Jean-Jacques Rousseau og John Locke. En av innflytelsene på den norske oppdragelsesdebatten kom imidlertid fra England, nærmere bestemt fra sosialdarwinisten Herbert Spencer. Hans naturalistiske tilnærming til oppdragelse var en radikal motpol til den teologisk begrunnede pietistiske oppdragelsen som i stor grad hadde rådet i Norge fram mot siste halvdel av 1800-tallet. Spencer var ikke den eneste eller nødvendigvis den viktigste personen for mentalitetsskiftet som skjer på denne tiden. Hans tanker om oppdragelse var likevel banebrytende og kontroversielle sett med datidens øyne, og den norske reaksjonen på disse ideene er interessant å undersøke nærmere. Det er temaet for denne oppgaven.

Problemstilling og primærkilder

Jeg vil undersøke resepsjonen av Spencer i Norge, nærmere bestemt den norske mottagelsen av hans ideer om oppdragelse i 1880- og -90-årene. Det sentrale perspektivet vil være denne periodens debatt om bruken av fysisk straff som oppdragelsesmiddel i skole og hjem. Det vil bli naturlig å trekke inn diskursen rundt fysisk avstraffelse i samfunnet på denne tiden, men hovedsakelig vil jeg ta for meg Spencers ideer og den norske resepsjonen av dem. Min primærkilde i framstillingen av Spencers syn på oppdragelse, er hans *Education: Intellectual, Moral, and Physical* (1861). Jeg vil bruke Hans Brekkes norske oversettelse *Oppdragelse* (1887), ettersom det var denne versjonen som hovedsakelig ble lest i Norge. Som

primærkilder for den norske resepsjonen vil jeg bruke fem ulike tekster: Jeg vil først se på Spencers påvirkning på forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson, og trekke frem noen eksempler på dette fra fortellingen «Støv» (1882) og romanen *Det flager i byen og på havnen* (1884). Begge disse tekstene nevner eksplisitt Spencer, og tar i tillegg opp oppdragelsesspørsmål. Deretter vil jeg i større detalj se på tre kritikker av Spencers ideer. For det første vil jeg analysere presten og teologen Christian A. Bugges *Spencers opdragelselære: En fremstilling og en bedømmelse* (1889). Dernest tar jeg for meg skolemannen Matias Skards lesning og kritikk av Spencer i boka *Om Herbert Spencers opdragelsestanker: Gjengivelse og kritikk* (1890). Til slutt behandles høyrepolitiker Nils Hertzbergs artikkel «Om Herbert Spencers Opdragelselære» (1892), som et motsvar og kritikk av Spencers oppdragelsesteori. Dette er også det jeg har funnet av den norske resepsjonen av Spencer.

Forskningen som er gjort innenfor temaet tar hovedsakelig for seg den historiske utviklingen fram mot forbudet av fysisk straff i 1936, deriblant Kirsten Marie Lyckes hovedoppgave i pedagogikk fra 1973, og Bente Hallands hovedoppgave i historie fra 2007. Disse omfattende oppgavene tar for seg den historiske utviklingen fram mot forbudet, men dykker ikke dypt ned i bestemte idehistoriske strømninger som hadde påvirkning på mentalitetsendringen. Det er skrevet om Spencers pedagogiske syn i Ingeborg Malteruds masteroppgave i idehistorie om Matias Skard fra 2009, men da i en kontekst av Skards lesning av Spencer, med henblikk på deres forskjellige syn på hvilke kunnskaper som har størst verdi. Hans Erik Hjermitsevs artikkel «Education and Evolution: Appropriations of Herbert Spencer in Scandinavia, 1870–1920», tar for seg resepsjonen av Spencer i Skandinavia. Artikkelen gir et godt overblikk, men behandler ikke spesifikt hans syn på oppdragelse, som er temaet for denne oppgaven. Interessant nok er Spencers innflytelse på Bjørnson heller ikke utforsket i særlig stor grad. Det er først og fremst i Hjermitsevs artikkel at det blir gjort til tema og undersøkt mer detaljert.

2 Kontekst: Straff i skole, samfunn og oppdragelse

Pietismens rolle i den norske oppdragelsen

Før debatten om fysisk avstraffelse for alvor gjorde sitt inntog i Norge, var oppdragelsen i stor grad preget av pietistiske idealer. Pietismen oppstod på slutten av 1600-tallet og fikk stor utbredelse i Norge utover 1700-tallet. Som bevegelse trakk pietistene fram troen som noe personlig, og menneskers handlinger var avgjørende for om de oppnådde frelse. En asketisk og gudfryktig livstil var nøkkelen til å leve et riktig liv, ifølge pietistene. Selv om pietismen mistet noe av grepet rundt det norske åndslivet på midten av 1700-tallet, da opplysningsånden med sin kirkekritikk og individualisme tok over, vedvarte flere av de pietistiske aspektene utover på 1800-tallet blant haugianerne og indremisjonsbevegelsen.¹

Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås beskriver Norge på 1700-tallet som pietistisk både på det kulturelle og det pedagogiske plan, selv om det fra et økonomisk-politisk perspektiv var *kameralismen* som rådet. Denne tyske varianten av merkantilismen² arbeidet aktivt for borgernes allmenne velstandsøkning og kjennetegnes av en aktiv og dynamisk stat. Den blir beskrevet som framskrittsskeptisk og var hovedsakelig opptatt av å tilfredsstille befolkningens mest grunnleggende behov, i tillegg til å gi borgerne beskyttelse. Pietismen påvirket den norske skolen til langt ut på 1800-tallet, selv etter at opplysningstidens ideer begynte å få sin innvirkning. Den hadde helt fra begynnelsen av gått imot ortodoksiens sentrering rundt lære, gudstjeneste og belæring, og heller lagt vekt på handling ut fra et sosialt engasjement. Pietismen vektla viktigheten av moralsk adferd, og skilte skarpt mellom de rettroende og de ikke-troende. Denne dogmatiske tenkningen kom til syne i fordømmelsen mot enkelte former for teater, spill og dans, som ble oppfattet som ukristelige. Pietismen spilte også en betydelig rolle gjennom sitt utstrakte filantropiske arbeid. Fra et pedagogisk perspektiv var det for pietistene viktig at alle barn skulle få en opplæring og en kristenmoralisk oppdragelse som vektla det de anså som den riktige levemåten. Målet var å tjene Gud gjennom tanker, ord og handling, og leve uselvisk under en høyere makt.³ Harald Thuen og Øystein Skundberg skriver at arvesynden var pietistenes hovedforklaring på barnas dårlige oppførsel. Ondskapen lå latent i ethvert menneske, og det

---

¹ *Store norske leksikon*, s.v. «Pietisme,» av Svein Ivar Langhelle. 22.03.21 <https://snl.no/pietisme>

² *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Christian 6,» av Finn Erhard Johannessen. 10.06.21 https://nbl.snl.no/Christian_6

³ Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås, *Grunnskolen som nasjonsbygger: Fra statspietisme til nyliberalisme* (Oslo: Abstrakt forlag, 2003), 36-37.

var foreldrenes oppgave å banke synden ut og lede barnet på den rette sti. Predikanten Hans Nielsen Hauge, grunnleggeren av haugianerne, vektla viktigheten av en god barneoppdragelse og at dette var foreldrenes hovedoppgave.⁴ Den pietistiske lutheranismen ble innført av Christian VI som statsreligion i Danmark-Norge under hans kirkestyre i perioden 1730 til 1746,⁵ og dette ga pietismen et godt fotfeste i samfunnet. Foreldrene var på mange måter guds stedfortredere overfor barna, og de hadde dermed et viktig ansvar. Martin Luther hadde selv sagt at orden i hjemmet var en forutsetning for orden i samfunnet. Av pietistene ble menneskene sett på som særdeles svake overfor «onde» lyster og begjær de kunne utsette seg for. Derfor var det avgjørende at man ærlig og åpent bekjente sine synder, og at man innså sin maktesløshet overfor lystenes makt. En av de fremste innflytelsene på den dansk-norske pietistiske oppdragelseslæren kom via den tyske presten og professoren August Hermann Francke (1663-1727), som skrev at oppdragelsen, og herunder straffen, skulle ha en befriende funksjon. Synden lå som en underliggende sykdom i barnet, og foreldrene måtte fra første stund tre inn med streng hånd og sørge for at barnet lærte seg at overgivelsen til Gud var overordnet begjæret etter jordiske goder.⁶ Ifølge Telhaug og Mediås var Franckes to fremste prinsipper i oppdragelsesøyemed viljedannelse og forstandsdannelse. Egenviljen måtte brytes ned fordi det måtte være individets eneste ønske å leve sitt liv for Guds ære. Forstandsdannelsen var viktig for at viljen skulle lyde uten tvang.⁷

Kirsten Marie Lycke skriver i sin hovedfagsoppgave om fysisk straff i den norske skolen at synet på fysisk straff før 1880-årene var preget av en religiøs påvirkning som rettferdiggjorde bruken av den. Når arvesynden var årsaken til menneskers onde tilbøyeligheter, var det naturlig at man tok i bruk de mest effektive midlene som var til rådighet i kampen mot det onde i mennesket.⁸ Årsaken til barns dårlige oppførsel ble først og fremst ansett for å være arvesynden, og ikke andre sosiale og sosioøkonomiske faktorer, som man først senere begynte å fokusere på. For det andre anså man fysisk straff som det mest effektive redskapet i oppdragelsen. Utover 1800-tallet ser man at alternative ideer om barn og oppdragelse begynner å få et større grep om den norske oppdragelsesdebatten.

---

⁴ Harald Thuen og Øystein Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste». *Nordic Journal of Educational History* 5 nr. 2, (2018): 13-32, 20-21.

⁵ Langhelle, «Pietisme».

⁶ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 21.

⁷ Telhaug og Mediås, *Grunnskolen som nasjonsbygger (...)*, 37.

⁸ Kirsten Marie Lycke, *Legemlig straff i almennskoleverket i Norge fra 1880 til 1936* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 1973), 9.

Fra fysisk avstraffelse til innesperring

Mentalitetsendringen knyttet til oppdragelsen av barn, og overgangen fra fysisk straff til annen type straff, kan også sees i sammenheng med mentalitetsendringen som skjer rundt bruken av korporlig avstraffelse i samfunnet ellers. Ifølge G. Geltner var fysisk avstraffelse utbredt i svært mange kulturer opp gjennom historien, og er i bruk enkelte steder den dag i dag. Fra et vestlig perspektiv pleier man å si at bruken av fysisk straff begynte å avta ved modernitetens inntog, som et resultat av nye impulser og ideer fra opplysningen. Fra et kulturhistorisk syn er det tydelig at ulike kulturer har hatt ulike former og begrunnelser for fysisk avstraffelse, bl.a. var bruken svært utbredt i antikkens Kina, for eksempel i Shang-dynastiet (ca. 1600-1046 fvt.) der brennemerking, kastrasjon og dødsstraff var blant de vanligste straffene.⁹

Michel Foucault skriver i *Overvåkning og straff*, at innesperring av mennesker kommer på banen som det foretrukne straffemiddelet i overgangen fra 1700- til 1800-tallet i Europa.¹⁰ På 1700-tallet hadde torturbruken begynt å avta, som et resultat av et mentalitetsskifte som i økende grad dreide seg om en humanisering av straffereaksjonene. Et ideal om at straffen skulle ha «det menneskelige som målestokk» dukker opp i jusen i økende grad på denne tiden, og blant flere opplysningstenkere argumenteres det for mer humane straffer. Foucault forklarer prosessen som skjer utover 1700-tallet på bakgrunn av at det ikke bare virket som at de voldelige forbrytelsene gradvis avtok, men i tillegg mistet straffene mye av sin intensitet og fysiske særpreg. Konsekvensene ble i det store og hele at man ser en formildelse av straffereaksjonene i samfunnet. Samtidig økes antall straffer, og det blir også straffet for flere lovbrudd enn tidligere. Som et resultat av myndighetenes stadig mer effektive etterforskning blir også risikoen knyttet til forbrytelser større, og dermed blir forbrytelsene mer subtile og blir begått i det skjulte. Jevnt over blir det likevel sterkere reaksjoner på mindre forbrytelser som tidligere ble ignorert.¹¹

Utover på 1800-tallet overtar fengselet i form av tukthus, tvangsarbeid, forbedringsanstalter osv. størsteparten av strafferegisteret, dette på tross av at fengsel som straffeform ikke var uten sine kritikere.¹² Foucault poengterer at lovbrudd på 1800- og 1900-tallet var blitt noe som angikk hele samfunnet, og ikke bare et privat anliggende mellom offer

---

⁹ G. Geltner, *Flogging Others: Corporal Punishment and Cultural Identity from Antiquity to the Present* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014), 29-31.

¹⁰ Michel Foucault, *Overvåkning og straff*, oversatt av Dag Østerberg (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2014), 197.

¹¹ *Ibid.*, 66-70.

¹² *Ibid.*, 102-103.

og gjerningsmann. Frihetsberøvelse var dermed en logisk løsning på hvordan forbryteren skulle gjøre opp for seg som en tilbakebetaling til samfunnet.¹³ Flere reformister, som bl.a. Jeremy Bentham, anså den fysiske avstraffelsen som ineffektiv, og fengselet som et mer effektivt rehabiliteringsmiddel.¹⁴ I tillegg ble det forebyggende aspektet ved straffebruk det mest sentrale og det som i størst grad ble vektlagt som straffens hovedoppgave. Dette var en ny tanke blant straffereformistene på 1700-tallet.¹⁵

En stor del av argumentene for innesperring som straffemiddel var med andre ord av utilitaristisk art, i tillegg begynte de fysiske straffene å bli oppfattet som barbariske og inhumane. Ifølge Espen Schaanning ble tiden et transaksjonsmiddel som den kriminelle skulle gi som botemiddel for handlingen som var blitt begått. Fengselet skulle gi den kriminelle tid til å reflektere over det onde han hadde gjort, slik at han kunne angre sine synder.¹⁶ Fra og med 1500-tallet i Europa hadde man i større omfang opprettet institusjoner som var forløperne til tukthus og oppdragelseshus. Dette var for å huse ulike grupper kriminelle.¹⁷ Det å straffe den kriminelle i ordnede institusjoner gjorde at straffeutførelsen ble gjennomført med sterkere byråkratisk kontroll. I tillegg unngikk man de negative konsekvensene av offentlig fysisk straff.¹⁸ Når man senere i begynnelsen av det 20. århundre hadde fått etablert ulike former for innesperring som strafferettslig norm, fikk man spesialanstalter som var tilpasset ulike individer, enten det var snakk om vaneforbrytere eller førstegangskriminelle, drankere eller foreldreløse unge. Alle skulle plasseres i en spesialtilpasset institusjon tilpasset det enkelte individs problematiske adferd.¹⁹

I Norge opphevet man dødsstraff, lemlestelsesstraff og brennemerking som straff i 1815, med en økonomisk begrunnelse om at den straffede kunne bli arbeidsufør og ikke kunne bidra til samfunnet. I tillegg kunne vedkommende lyve på seg krigsskader for å få sympati fra befolkningen. Det lå en lignende begrunnelse for opphevelsen av de fysiske straffene som i resten av Europa, og man kom til den slutningen at de fysiske straffene ikke var effektive nok i sin oppgave med å forhindre fremtidige lovbrudd.²⁰ Kriminalloven av 1842 innfører fengsel som en allmenn avstraffelsesform, og avskaffer enkelte mindre

---

¹³ Ibid., 198.

¹⁴ Geltner, *Flogging Others (...)*, 69.

¹⁵ Foucault, *Overvåkning og straff*, 93.

¹⁶ Ibid., 198-199.

¹⁷ Espen Schaanning, *Menneskelaboratoriet. Botsfengselets historie* (Oslo: Spartacus Forlag, 2007), 31.

¹⁸ Ibid., 22.

¹⁹ Ibid., 276.

²⁰ Ibid., 21.

alvorlige fysiske straffer slik som kakstryking, gapestokk, halsjern osv. Begrunnelsen var at disse straffene var for milde. Det var ikke den fysiske smertepåføringen som var problemet, men at denne typen straffer ville føre til en økt forakt fra medborgerne, og dermed svekke den dømtes sjanser til å starte et nytt og lovlydig liv.²¹

Ved starten av det 19. århundre ble en rekke arresthus benyttet til varetektsfengsling, hovedsakelig offentlige bygninger som bl.a. rådhus. Det ble også opprettet straffearbeidsanstalter i form av tukthus eller festninger, hvor de straffedømte ble holdt. Etter hvert ble tukthus den vanligste formen for fengsling.²² I tillegg ble det benyttet fysisk avstraffelse i fengslene, for eksempel som reaksjon på regelbrudd innad i fengselet. Den strenge disiplinen var et sentralt aspekt ved innesperringen, og de innsatte måtte følge fastsatte rutiner og strenge regler gjennom hele døgnet. Denne formen for disiplinering overtok etter hvert for den fysiske straffen.²³ Den avtakende bruken av fysisk straff av kriminelle var en del av den samme trenden som skjedde ellers i samfunnet, ikke minst i oppdragelsessammenheng. Fra å være en godt etablert straffemetode, skjer det gradvis en mentalitetsendring utover 1800-tallet.

---

²¹ Ibid., 21-22.

²² Ibid., 26-27.

²³ Ibid., 33.

Mot debatten i 1880-årene

Det skal nevnes at fysisk avstraffelse av barn i store deler av verden fram mot begynnelsen av 1900-tallet var svært utbredt og lite kontroversielt. For eksempel skriver historiker Thaddeus Russell at Abraham Lincolns far slo ham med knyttede never og pisket ham, når han vokste opp. Kvekerne i Pennsylvania, som av religiøse grunner ikke tillot seg å bruke vold, brukte andre straffemetoder slik som gapestokk, fotlenker eller det å putte barna i sekker og henge dem over bakken. Det var først på midten av 1800-tallet at den fysiske straffebruken begynte å avta i USA.²⁴ Michael Donnelly skriver at fra det tidlige 1700-tallet oppstod det et nytt syn på barn og barneoppdragelse i den vestlige verden. På denne tiden var den puritansk-evangeliske oppdragelsen godt etablert, allikevel dukket det opp nye holdninger til hva som var den rette måten å oppdra barn på. Spesielt i det øvre sjiktet av samfunnet var dette endrete synet tydelig. John Lockes syn på barn som *tabula rasa* eller blanke ark, altså at barn i utgangspunktet var frie for synd, fikk en sterk innvirkning på pedagogikken. Dette innebar et brudd med bl.a. det kalvinistiske synet på barn, selv om viktigheten av de voksnes rolle i oppdragelsen fremdeles ble vektlagt. Rousseaus verk *Emile* fra 1762 ga uttrykk for et annet syn som fremstilte barn som dyr, og som for å kunne leve riktige moralske og spirituelle liv behøvde rett oppdragelse og god ernæring.²⁵

I *Emile* presenterer Rousseau ideen om at menneskene tukler med Guds i utgangspunktet perfekte skaperverk, og korrupperer det. Som barn er mennesker uselvstendige vesener, de er svake på egenhånd, og derfor trenger de å lære for å overleve. Denne lærdommen bør være i tråd med naturen. Problemet for Rousseau er at det menneskeskapte samfunnet og naturen er i konflikt med hverandre.²⁶ Ifølge Peter Jimack er et av hovedtemaene i verket det Rousseau kaller «naturlig godhet».²⁷ Rousseau forsøker å finne en måte å løse motsetningen mellom å være «et naturlig menneske», og samtidig eksistere i et samfunn på en hensiktsmessig måte.²⁸ Schaanning peker på at for Rousseau var det meningsløst å disiplinere barnet, man skulle heller la det lære av sine ugjerninger, i tråd med naturen.²⁹ Locke mente at fysisk avstraffelse var en uting fordi det ville gjøre barna usikre og

---

²⁴ Thaddeus Russell, *A Renegade History of the United States* (New York: Free Press, 2011), 58-59.

²⁵ Michael Donnelly, «Putting Corporal Punishment of Children in Historical Perspective», i *Corporal Punishment of Children in Theoretical Perspective*, Michael Donnelly, Murray Strauss (red.) (London: Yale University Press, 2005): 41-54, 45.

²⁶ Jean-Jacques Rousseau, *Emile*, oversatt av Barbara Foxley (London: The Everyman Library, 1993), 5-7.

²⁷ Peter Jimack, *Rousseau: Émile*, (London: Grant and Cutler, Ltd., 1983), 29.

²⁸ *Ibid.*, 33.

²⁹ Espen Schaanning, *Lykkens politikk: Fransk opplysningstid og synet på menneske og straff hos Helvetius* (Oslo: Akademika forlag, 2013), 170-171.

dermed umotiverte. I tillegg ville barnet prøve å unngå straff i stedet for å lære seg å hjelpe andre, og dette ville gjøre dem hyklerske.³⁰ Flere historikere har pekt på et rolleskifte i Amerika, der mødrene til en viss grad overtar ansvaret fra fedrene som hovedaktøren for barnets karakterutvikling. I tillegg tar psykologisk disiplin i større grad over for den fysiske oppdragelsen.³¹ På den siste halvdel av 1800-tallet kan man derfor ane et holdningsskifte som får fotfeste i den vestlige verden. Opplysningstidens tankegods og ideer var selvfølgelig svært sentrale for dette på et kulturelt og idemessig plan.³²

Ifølge Thuen og Skundberg er 1870- og 80-årene i vestlig politisk historie en overgangsperiode fra en klassisk liberalistisk rettstatstenkning, til en utvikling mot en sterkere sosialstat, som i økende grad regulerer det som tidligere ble oppfattet som private anliggender. Dette vises i Norge ved en rekke lover som skulle ivareta barn, som Fabrikktilsynsloven av 1892, eller innføringen av et offentlig barnevern med Vergerådsloven av 1896. Hvorvidt og hvordan man skal straffe barn blir sånn sett en del av en bredere politisk kontekst og barns velferd blir et nøkkelmoment. I tillegg til spørsmål som angår i hvilken grad barn burde bli straffet, blir mer fundamentale spørsmål knyttet til hva som var den riktige oppdragelsen diskutert, og nye idestrømninger begynner i sterkere grad å komme på banen.³³

Bruken av fysisk straff mot barn var allikevel av flere ansett som et nødvendig oppdragelsesmiddel, ikke minst i klasserommet. For eksempel ble dette synet forfektet av lederen for Norges Kristelige Lærerforbund, R.I. Ringdal, i en bok fra 1892:

Ikke desto mindre er der i vore dage sterke krav paa at binde lærerens hænder, naar det gjelder brugen af mere effektive midler; men samtidig kræves, at han skal udrette det samme arbejde som tidligere, ja endog meget mere. Det er som at ville forlange af en haandverker, at han skal bygge op et hus med sløvt værktøi, – eller som Pharao, der tog halmen fra israeliterne og endda forlangte det samme arbejde af dem.³⁴

At lærerne ikke skulle ha rett til å bruke fysisk makt, og at man samtidig skulle forvente de samme resultatene som før, ble altså oppfattet som svært urealistisk. Videre sier han:

Hjemmet er det nærmeste til at tildele barnet legemlig revselse. Mange anbefaler læreren den udvei at formaa forældrene til at udføre en saa ubehagelig ting for selv at undgaa *bøddeltjeneste*; derved skulde man undgaa at skade sig selv ved at knytte en i børnenes øine saa uhyggelig ting til sin egen person. Det er ganske vist en forretning, som alle lærere helst vil være fritagne for. Gid der var et saa inderligt

---

³⁰ Ibid., 163.

³¹ Donnelly, «Punishment of Children in Historical Perspective», 45.

³² Telhaug og Mediås, *Grunnskolen som nasjonsbygger (...)*, 55-56.

³³ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 17-18.

³⁴ R.I. Ringdal, *Disciplin: Et livsspøragsmaal for skole og hjem* (Kristiania og Kjøbenhavn: Alb. Cammermeyers Forlag, 1892), 57.

samarbeide mellom skole og hjem, at forældre og lærer var som et; *at en forseelse mod skolen betragtedes som en forseelse mod hjemmet!*³⁵

Ringdal påpeker her at den fysiske skaden læreren pådro elevene i straffeutførelsen, også manifesterte seg i en psykisk byrde hos læreren selv, for ikke å glemme et svekket omdømme. Selv blant lærerne var det ikke nødvendigvis enkelt å fungere som «bøddel» ovenfor elevene. Allikevel var det spørsmålet om disiplin og ro og orden i klasserommet, som gjorde at mange anså fysisk straff som et nødvendig virkemiddel. Ringdal etterlyser et tettere samarbeid mellom foreldre og lærere, der de i større grad samarbeider om skoling og oppdragelse av barnet.

Ifølge Thuen og Skundberg skjer en av de første betydningsfulle begrensningene av voksnes rett til fysisk avstraffelse av barn i de private hjem ved hustugtloven av 1884, og i skolevesenet i 1889 ved innføringen av de nye folkeskolelovene.³⁶ Lycke skriver at det allerede i 1859 ble skrevet en artikkel om «Grusomhed i Skolen» i *Den norske Folkeskole*.³⁷ Allikevel var det først i 1881, da avisredaktør og politiker fra Moderate Venstre,³⁸ Ole Vollan, i et brev til Odelstinget foreslo en lov om innskrenkning i bruken av legemlig refselse i den offentlige skolen, at temaet virkelig kom på banen i den politiske diskursen.³⁹ Begynnelsen av 1880-årene var en brytningstid på flere områder i norsk åndsliv. Når det gjaldt oppdragelsesspørsmålet, var det en polarisering mellom den konservative religiøse tilnærmingen og den mer liberale teologien. I norsk sammenheng var dette nytt. Det konservative, pietistiske synet hadde i lang tid stått uimotsagt i oppdragelsessammenheng, men nå var nyere radikale ideer kommet på banen.⁴⁰

Positivismen

Som en betydelig påvirkning på den liberale politiske fløyen finner man positivismen. Bjarne Bjørndal hevder at de positivistiske ideene for alvor begynte å få innvirkning på det norske kulturlivet, bl.a. via John Stuart Mill, Charles Darwin, Auguste Comte og Herbert Spencer m.fl. Disse hadde i Europa allerede stor innflytelse, mens i Norge var påvirkningen fra Tyskland, hovedsakelig fra hegelianismen og den romantiske idealismen, mer betydelig. Bjørndal påpeker at livssynet i Norge var preget av et ganske unisont syn på spørsmål knyttet

---

³⁵ Ibid.

³⁶ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 17.

³⁷ Lycke, *Legemlig straff i almennskoleverket (...)*, 15.

³⁸ Den moderate fløyen av partiet Venstre som støttet regjeringen Sverdrup, i motsetning til Rene Venstre.

³⁹ Lycke, *Legemlig straff i almennskoleverket (...)*, 16.

⁴⁰ Ibid., 12.

til oppdragelse, livssyn, moral og samfunn, noe som ga lite plass for nye ideer. Dette kan forklare hvorfor de nye positivistiske strømningene i det norske samfunnet skapte stor debatt utover 1880-årene. Spesielt sosiologifeltet vektlegger Bjørndal som det nye, store fagfeltet som på denne tiden for alvor gjorde sitt inntog. Ifølge Bjørndal var dette delvis et resultat av Darwins evolusjonslære. Selv om artenes opprinnelse ikke omhandlet mennesket i særlig grad, videreutviklet positivismen det samme tankegrunnlaget i en samfunnsmessig kontekst.⁴¹ Jean-Baptiste Lamarcks teori om at tilegnede menneskelige egenskaper er nedarvede, som bl.a. Darwin og Spencer var tilhengere av, blir av Bjørndal beskrevet som et av grunnelementene i den positivistiske filosofien (selv om andre positivistiske som bl.a. Comte ikke delte dette synet). En annen viktig tanke var visjonen om en bedre og mer menneskeverdig tilværelse. Positivismen er altså, ifølge Bjørndal, et framtidrettet prosjekt som gradvis vil forbedre samfunnet, og innføre et nytt sosialt system som på sikt vil erstatte det gamle. Det gamle sosiale systemet var ifølge positivistene bygd på et teologisk, og dermed gammeldags og utdatert grunnlag. Sikker kunnskap var kun den kunnskapen som var basert på kjensgjerningene.⁴² I oppdragelsessammenheng ville den tilnærmingen bety at oppdragelsen måtte begrunnes på et vitenskapelig fundament.

Hvilke formål har oppdragelsen? Hva slags sanksjons- og straffemidler er mest virkningsfulle i oppdragelsesøyemed? Slike spørsmål begynte nå å komme på banen. Man kan se en «vitenskapeliggjøring» av oppdragelsesspørsmål, som tidligere kun var blitt begrunnet religiøst. Å bygge opp eller forbedre samfunnet på et naturvitenskapelig grunnlag er altså et vesentlig aspekt ved flere av de nye tankene. Basert på en slik tankegang ønsket for eksempel Spencer å forbedre barneoppdragelsen, og mente at den gamle innfallsvinkelen ikke strakk til, og at den sårt måtte reformeres. Naturkunnskapen var det grunnleggende elementet i Spencers oppdragelsesteori, både i form av det teoretiske fundamentet for oppdragelselæren, men også som den viktigste og mest overordnede kunnskapen som burde læres bort. Selv om denne tilnærmingen ble kritisert for å være av ateistisk karakter, mente Spencer selv at naturkunnskapen var viktig for i det hele tatt å kunne forstå Guds skaperverk.⁴³

---

⁴¹ Bjarne Bjørndal, *P. Voss og hans samtid: pedagogiske brytninger* (Oslo: Universitetsforlaget, 1959), 78-79.

⁴² *Ibid.*, 80.

⁴³ *Ibid.*, 81-82.

3 Herbert Spencer og den naturalistiske barneoppdragelsen

Herbert Spencer (1820-1903) var en engelsk filosof, biolog, antropolog og sosiolog mest kjent som grunnleggeren av den sosialdarwinistiske teorien. Han var også opphavsmannen til frasen «survival of the fittest» i tilknytning til Darwins evolusjonslære. Sosialdarwinismen var en videreføring av evolusjonsteorien der evolusjonen ble gjort til forklaringsgrunnlaget på samfunnsstrukturer, og var en sammenkobling av biologi og sosiologi. Spencers tenkning var godt plassert innenfor den politiske liberalismen, og han sto for et utilitaristisk moralsyn, som riktignok også var forankret i liberal tenkning. Ifølge David Weinstein forsøkte Spencer, i likhet med John Stuart Mill, å ikke la konsekvensialismen gå på bekostning av liberale verdier og fundamental rettighetstenkning, men heller forsøke å syntetisere dem, noe han angivelig strevet med utover i sin karriere.⁴⁴ I 1861 kom Spencer ut med boka *Education: Intellectual, Moral, and Physical* som på norsk har tittelen *Oppdragelse*. Boka gjorde stor suksess i Norden, og kom ut på norsk i 1887.⁴⁵

Oppdragelse eller *Om oppdragelse* som den noen ganger er kalt, er delt inn i fire kapitler: «Hvilken kundskab har størst værd?», «Intellektuel opdragelse», «Moralsk opdragelse» og «Fysisk opdragelse». Det er hovedsakelig kapitlet om moralsk oppdragelse jeg skal ta for meg, siden det først og fremst er denne delen som omhandler oppdragelse og straff. Jeg vil i tillegg diskutere enkelte deler fra de andre kapitlene der det er relevant, først og fremst kapitlet om hvilken kunnskap som har størst verdi.

Hvilke kunnskaper har størst verdi?

Før jeg tar for meg Spencers syn på oppdragelse, vil jeg se på hans syn på de ulike fagenes nytteverdi, og hva han mener barn burde lære på skolen. Han legger ikke skjul på at han anser fag som latin og gammelgresk som lite praktisk anvendbare, og dermed meningsløse å lære i en nytteverdimessig forstand. I tillegg kreves det mange års skolegang for å mestre disse fagene, på tross av at elevene får liten praktisk nytte av dem i sine voksne liv. Det sentrale aspektet ved Spencers tankegang rundt hvilke fag det bør undervises i er hvilken nytteverdi det har for den enkelte elev, og den totale nytteverdien det har for samfunnet. Videre sier han

---

⁴⁴ David Weinstein, «Herbert Spencer», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (red.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/spencer/>. Hentet 19.01.21.

⁴⁵ Reidar Myhre, *Grunnlinjer i pedagogikkens historie* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996), 132.

at flere av fagene det blir undervist i på skolen har en større estetisk verdi enn praktisk, og hovedsakelig gjelder dette språkfag som italiensk og tysk. Disse fagene sammenligner han med kvinnemotens ukomfortable klesplagg, smykker og sminke, som har tatt over for mer komfortable og praktiske plagg, og som kvinnene i konformitetens navn må finne seg i. Ifølge Spencer er altså det estetiske aspektet viktigere i skolen enn det nytteverdimessige. Det samme gjelder en rekke aktiviteter som dansing, synging, pianospilling, tegning osv., som alle tar opp tid, og som særlig blir vektlagt i den kvinnelige oppdragelsen, men som strengt tatt har liten praktisk funksjon utover det estetiske. På samme vis er pugging av historiske datoer, fødselsår, dødsår og giftemål blant kongelige personer og andre historiske «trivialiteter» fullstendig meningsløst. Spencer hevder at sosiale behov har overtatt for individuelle behov.⁴⁶ Allmennutdanningen blir ikke tatt opp til diskusjon i stor nok grad, mener han. Tradisjoner, normer og personlige preferanser har større påvirkning på hva det blir undervist i, enn at noen har tenkt gjennom hvorfor det burde bli undervist om dette i utgangspunktet.⁴⁷

Spørsmålet Spencer ønsker å stille er ikke hvilken verdi en bestemt type kunnskap har, men hvilken relativ verdi den har. Dvs. hvilken nytteverdi en type kunnskap har i forhold til en annen. Skolens oppgave må være å forberede barn på et fullverdig liv, og for å avgjøre om en bestemt type kunnskap er nyttig må man se hvorvidt den er i stand til å gjøre nettopp dette. Det handler imidlertid ikke bare om hvilken verdi den tilfører de enkelte individene, men også hva slags samfunnsmessig verdi tilegningen av kunnskapen har. Derfor må man bevisst og metodisk måle de ulike fagenes nytteverdi opp mot hverandre.

Spencer anerkjenner at det er en krevende oppgave å måle de ulike kunnskapenes relative verdi, antageligvis er det ikke engang fullt ut mulig. Men han mener at det er en såpass viktig oppgave at man er nødt til å prøve, og at det tross alt er til det beste for samfunnet.⁴⁸ Spencer rangerer også de ulike kunnskapenes verdi etter hvordan de relaterer seg til de grunnleggende primære behovene mennesker har. For eksempel vil kunnskap om direkte selvoppretholdelse være en av de viktigste evnene et individ bør utvikle. Indirekte selvoppretholdelse som relateres til det å kunne brødfø seg selv vil være en prioritert kunnskap. Etter at de individuelle primærbehovene er dekket vil kunnskap om familievelferd være relevant, deretter samfunnskunnskap som relateres til det å være en god borger.⁴⁹

---

⁴⁶ Herbert Spencer, *Opdragelse*, oversatt av Hans Brekke (Fagerstrand: Bibliothek for de tusen hjem, 1887), 3-6.

⁴⁷ *Ibid.*, 7-8.

⁴⁸ *Ibid.*, 9-12.

⁴⁹ *Ibid.*, 13-15.

Spencers tanker om primær- og sekundærbehov kan sånn sett minne om Aristoteles' ideer om husstanden som den opprinnelige bystat. Det er, ifølge Spencer, en rasjonell rekkefølge for hvilke kunnskaper som bør læres først. Den ideelle utdanningen gir individet en komplett innføring i alle disse ulike feltene, men om dette ikke skulle lykkes, er en grunnleggende oversikt over alle de ulike kunnskapene den viktigste.⁵⁰

Den «kunstige» og den «naturlige» straffen

Spencers syn på straff i oppdragelsessammenheng var nok noe av det mest banebrytende og kontroversielle aspektet ved hans naturalistiske oppdragelsesteori. Tilnærmingen til den «naturlige» straffen kan oppsummeres med det gamle ordtaket «brent barn skyr ilden»:

La dine straffe være, som naturens straffe er, uundgaaelige. Det glødende kul brænder barnet, første gang det rører det; det brænder det anden gang, det brænder det tredje gang, det brænder det hver gang, og barnet lærer meget snart ikke at røre ved det.⁵¹

Straffen skal være en naturlig konsekvens av ugjerningen som barnet har begått, dermed skapes det i barnets bevissthet en direkte sammenheng mellom handling og straffereaksjon. Oppdrageren skal altså, der det lar seg gjøre, ideelt sett utsette barnet for de naturlige konsekvensene som følger av en dårlig handling.

Naar et barn falder eller støder sit hoved mod bordet, lider det en smerte, og erindringen derom gjør det mere paapasselig; og ved gjentagelse af saadanne erfaringer optugtes det tilsidst til en rigtig beherskelse af sine bevægelser. Naar det tager paa kakkellovnsdøren, stikker sin haand ind i flammen af et lys eller slaar kogende vand over en eller anden del af sin hud, er den deraf opstaaede forbrænding eller skolding en lektion, som ikke let glemmes. Saa dybt et indtryk fremkaldes ved et eller to tilfælde af denne art, at ingen overtalelse senere vil lede det til saaledes at overse lovene for sin legemlige natur.⁵²

I tillegg poengterer Spencer at straffebegrepet ikke engang er det mest ideelle uttrykket for det han beskriver, da ordet «straff» vekker konnotasjoner til unødvendige smertepåføringer, og ikke noe som er gitt av naturen. Snarere er straffen konsekvensene av handlingen som en naturlig og derfor uunngåelig nødvendighet.

Straffe kalder jeg dem i mangel af et bedre ord, thi de er ikke straffe i ordets bogstavelige betydning. De er ikke kunstige og unødvendige tilføjelser af smerte, men kun gavnlige hindringer for handlinger, der i sit væsen strider mod legemlig velfærd, hindringer, uden hvilke livet hurtig vilde tilintetgjøres paa grund af legemlige beskadigelser. Det er det eiendommelige ved disse bøder, om jeg saa maa kalde dem, at de simpelthen er de *uundgaaelige følger* af de gjerninger, som de ledsager; de er intet andet end de *uundgaaelige reaktioner*, som barnets handlinger fremkalder.⁵³

---

⁵⁰ Ibid., 16-17.

⁵¹ Ibid., 177.

⁵² Ibid., 145.

⁵³ Ibid., 147.

Som vi ser, benytter Spencer begrepet «straff» om de konsekvensene en handling kan få. Spencer skiller mellom *naturlige* og *kunstige* reaksjoner, hvor førstnevnte er den som er ønskelig. En kunstig reaksjon vil si å påføre en straff som, ifølge Spencers syn, ikke svarer til ugjerningen, og som i tillegg straffer «dobbel». For eksempel om en gutt kommer hjem med et skadet bein og blir refset av foreldrene for å ha vært uforsiktig.⁵⁴ Et eksempel på en naturlig reaksjon ville for eksempel være å be et barn som har rotet lekene sine ut over gulvet om å rydde opp etter seg: «Det arbeide at bringe tingene i orden er den sande følge af at have bragt dem i uorden.»⁵⁵ Tenkningen bak dette handler om å forberede barnet på voksenlivet. Om barnet for eksempel nekter å rydde opp lekene sine, ville det være naturlig til neste gang å nekte barnet å leke med dem. Med begrunnelsen om at siden noen andre måtte rydde opp lekene deres sist, så får det ikke leke med dem nå. Dette skaper en naturlig konsekvens av barnets tidligere adferd, og vil i så fall lære barnet å rydde opp etter seg selv i fremtiden. Straffen vil også ramme på det gunstigste tidspunktet det overhodet kan ramme, nemlig når barnet selv ønsker å leke, men ikke får lov på grunn av den tidligere udåden. Dermed skapes forbindelsen mellom å rydde opp etter seg, og å kunne få leke igjen. Leksen barnet skal lære seg er at glede kun er rettmessig følt om den er et resultat av ærlig arbeid.⁵⁶

Et annet eksempel Spencer bruker er om en liten jente som alltid er sent ute med å få på seg yttertøyet. Her trekker Spencer frem flere grunner til hvorfor egenskapen i det å være klar i tide er en positiv egenskap som vil gagne barnet også når hun er voksen.

Af ivrig natur og tilbøielig til at blive optaget af øieblikkets beskæftigelse, tænkte Constance aldrig paa at tage sit tøj paa sig, før de andre var færdige. Guvernanten og de andre børn maate næsten ufravigelig vente, og af moderen fik hun næsten ufravigelig de samme skjænd. Saa fullstendig, som dette system slog feil, faldt det aldrig moderen ind at prøve den naturlige straf. Hun vilde ikke engang prøve den da det blev hende tilraadet. Naar man her i verden ikke er færdig i rette tid, medfører dette tab af en eller anden fordel, som ellers vilde være vunden: toget er gaaet, eller dampbaaden lægger netop fra bryggen, eller de bedste varer paa torvet er udsolgte, eller alle gode pladse i koncertsalen er optagne.⁵⁷

Det er med andre ord viktig at man allerede som barn lærer seg at det ikke lønner seg å somle. Barnet må erfare de naturlige konsekvensene av å ikke være klar i tide for å endre adferd, dvs. at hun ikke får bli med på spaserturen. Spencer poengterer at de veiledende prinsippene i den naturalistiske tilnærmingen til straff er å skape en forbindelse mellom ugjerningen og konsekvensene av den. Når barnet mister eller ødelegger ting, burde konsekvensen være den samme som for den voksne, nettopp at tingen ikke er brukbar lenger.

---

⁵⁴ Ibid., 130.

⁵⁵ Ibid., 152-153.

⁵⁶ Ibid., 153.

⁵⁷ Ibid., 154.

Om en gutt mister en lommekniv, ville en uansvarlig forelder ha erstattet kniven. Det riktige ville i stedet være å forklare gutten at lommekniver koster penger, og at penger krever arbeid. Foreldre kan ikke ta seg råd til å erstatte kniver for en som mister eller ødelegger dem før en betydelig adferdsendring hos gutten er påvist.⁵⁸ Når det gjelder å oppfordre til god oppførsel, advarer faktisk Spencer mot å gjøre dette i for stor grad. Dette fordi han mener faren med en for tidlig moralsk utvikling har negative konsekvenser, på samme måte som at han mener en forhastet intellektuell utvikling er negativ for barnet.⁵⁹ Med andre ord skal barnet mer eller mindre overlates til seg selv, og lære av sine egne feilgrep.

Spencer ønsker altså en ansvarliggjøring av barn i oppdragelsen, og at de må lære seg å ta konsekvensene på samme måte som en voksen. Poenget er å forberede dem på voksenlivet. Det vesentlige er at det er en direkte, såkalt «naturlig» sammenheng mellom forseelse og konsekvens, og ikke en «kunstig» en, som om gutten i forrige eksempel skulle fått ris i stedet for å bli nektet en ny kniv. Det er ifølge Spencer i beste fall en svak sammenheng mellom en kunstig straff og en ugjerning, og derfor skapes ikke den kognitive sammenhengen som er nødvendig for at barnet skal endre adferd.

Et barn, der finder, at uorden medfører det bryderi at bringe tingene i orden igjen, eller som gaar glip af en fornøielse paa grund af sendrægtighed, eller hvis skjødeløshed følges af savnet af en kjær eiendel, lider ikke blot under en dybt følt følge af sin opførsel, men vinder kjendskab til aarsagsforholdet; og begge dele ligner ganske, hvad den voksne alder vil bringe. Et barn derimod, som i saadanne tilfælde faar en irettesættelse eller en kunstig straf, erfarer ikke blot en følge af sin opførsel, som det ofte kun bryr sig meget lidet om, men gaar ogsaa glip af den belærelse om god og slet opførsels væsentlige natur, som det ellers vilde have høstet. Det er en fejl ved det almindelige system af kunstige belønninger og straffe, der for længe siden er bleven bemærket af de klarsynede, at det ved at sætte visse tvangsarbejder eller revselse i stedet for den slette opførsels naturlige resultater frembringer en fulstændig urigtig moralsk maalestok.⁶⁰

Med andre ord vektlegger Spencer konsekvenstenkning som et viktig fundament for barneoppdragelsen, og han advarer også mot den såkalte «unaturlige» straffen, da han mener den fort kan gjøre mer skade enn nytte. I slike tilfeller kan konsekvensen være at når barna vokser opp og de voksne myndighetspersonene forsvinner fra livene deres, vil de mentale årsakssammenhengene mellom negative handlinger og straff forsvinne siden straffeutøverne – foreldre, lærere osv. – ikke lenger har noen makt over dem. Dermed kan dårlige vaner og annen negativ adferd komme tilbake fordi det ikke lenger er noen tilsynelatende negative konsekvenser av de dårlige handlingene. Med andre ord skal den naturlige straffereaksjonen skje som en nærmest fysisk kjedereaksjon, i stedet for kunstige og konstruerte

---

⁵⁸ Ibid., 154-155.

⁵⁹ Ibid., 173.

⁶⁰ Ibid., 156.

smertepåføringer som kan komme i skade for å skape en falsk sammenheng, som for eksempel mellom spanskkrøret og skolehuset. I stedet for å oppfatte spanskkrøret som en direkte konsekvens av ugjerningen som barnet har begått, kan det vekkes en avsky mot læreren, de voksne eller samfunnet som helhet. «Kunstige» straffereaksjoner har altså en stor avstand fra gjerningen som den skal fungere som en reaksjon mot, og derfor kan den ofte virke mot sin hensikt.

Kunstige straffe har ikke formålet at frembringe forbedring og har i mange tilfælde forøget den forbryderske tilbøielighed. De eneste heldige forbedringsanstalter er saadanne privat oprettede, der i sin indretning nærmer sig til naturens methode, - som kun gjør lidet mere end at anvende den forbryderske opførsels naturlige konsekvenser, idet forbryderens handlefrihed formidskes saa meget, som det er nødvendigt for samfundets sikkerhed, og idet han desuden maa underholde sig selv, medens han lever under denne tvang.⁶¹

Som vi kan lese ut fra dette sitatet reflekterer Spencer på fysisk avstraffelse som negativt i en tid hvor denne straffemetoden var i ferd med å forsvinne. Som vi ser, har han stor tiltro til forbedringsanstalter. Kritikken av de voksnes avstraffelser av barn er en del av et større bilde som viser til en kritikk av det helhetlige straffesystemet, og dets manglende resultater. Han trekker frem innesperring som nærmere naturen enn andre straffemidler, derav følger fengselets overlegne suksessrate, hevder han.⁶² I essayet «The Ethics of Punishment» argumenterer Spencer for at hurtigvirkende straffer slik som korporlig avstraffelse, er mest effektiv for de uutviklede, «ville» kriminelle, mens mer saktevirkende straffeformer som innesperring, fungerer bedre for de mer velutviklede.⁶³ Med andre ord gjenspeiler straffeformene samfunnet på det viset at mer velutviklede samfunn har mer velutviklede straffeformer, og han likestiller samfunnet med individene som lever i det. Spencer sammenligner disiplinen mellom de straffedømte og små barn, og påpeker at de blir straffet på samme måte. Målet er at både forbrytere og barn skal endre sin adferd.⁶⁴

Saaledes ser vi, baade at den tugt, hvorved det lille barn oplæres til at regulere sine bevægelser, er den samme, hvorved den store masse holdes i orden og mere eller mindre forbedres, og at den tugt, som mennesker har udtænkt for de værste voksne, slaar feil, naar den afviger fra denne af guddommen anordnede tugt, men begynder at faa held med sig, naar den nærmer seg dertil.⁶⁵

Spencer sikter altså til et erfaringsbasert straffesystem, hvor den eneste effektive straffen er den som i størst mulig grad forsøker å etterligne den naturlige konsekvensen av feiltrinn. På samme måte som at «brent barn skyr ilden» når det stikker hendene i peisovnen, skal straffen

---

⁶¹ Ibid., 149

⁶² Ibid.

⁶³ Herbert Spencer, «Anglo-American Philosophies of Penal Law. III. The Ethics of Punishment», i *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 1, nr. 6 (1911): 862-76. Hentet 23.04.21. doi:10.2307/1132712.863., 863.

⁶⁴ Spencer, *Opdragelse*, 149.

⁶⁵ Ibid., 149-150.

utformes slik at den straffede skal få en reaksjon som kognitivt svarer til lovbruddet som en naturlig konsekvens.

Den samme konstruerte straffen vil også forekomme i oppdragelsen av barn, da det er situasjoner som krever foresattes irrettesettelse av dem når de gjør noe galt. Spencer nevner for eksempel at mange vil hevde at den naturlige straffemetoden egentlig er svært vanlig, da mange foreldre reagerer impulsivt på barns underfundige påfunn og skøyerstreker, for eksempel ved å gi en ørefik til et barn som har bannet. Denne impulsive og sinte reaksjonen fra foreldrene som på naturlig vis oppstår når deres barn gjør noe galt, er den sanne konsekvensen av barnets dårlige oppførsel, vil disse hevde. Foreldrenes oppgave er tross alt å irrettesette dem for at de skal lære seg de naturlige konsekvensene av deres ugjerninger. Spencer svarer på denne innvendingen ved å påpeke at selv om det er sant at foreldres negative reaksjon på barnas dårlige oppførsel er en naturlig konsekvens, er slik oppførsel «barbarisk». Denne oppførselen er fremdeles ikke et resultat av naturen, men av voksne som oppfører seg som «naturens stedfortrædere».⁶⁶ Spencer understreker at det er en forskjell mellom å irrettesette barn på en fornuftig måte, og å straffe dem på en måte som skaper en feilaktig forbindelse mellom ugjerning og straff. «De virkelige belærende og heldbringende følger er ikke de, som forældrene fremkalder, naar de paatager sig at være naturens stedfortrædere, men de, som naturen selv medfører.»⁶⁷ Spencer beskriver en kontinuerlig kamp mellom gamle og nye ideer og praksiser i samfunnet, der mange dogmer går tapt med tiden.

I ærbødighet for dogmer, der kun passede for de tider, der formede dem, anvender mange forældre straffe, som gjør vold paa deres egne følelser, og hjem søger saaledes sine børn med unaturlige reaktioner, medens andre forældre i entusiastisk haab om umiddelbar fuldkommenhed kaster sig over i den modsatte yderlighed.⁶⁸

Her kritiserer Spencer det han anser som det arkaiske aspektet i datidens barneoppdragelse, og hvordan dette gjør skade på både foreldre og barn. Foreldre er også ofre for et system som har stagnert i tradisjon og kultur, straffereaksjonen skader ikke bare barnet unødvendig, men også utøveren av straffen. «Bliv ikke ærgerlig over, at dine børn viser en betragtelig grad af selvstændig vilje,» skriver Spencer.⁶⁹ Han ønsker ikke føyelige barn for enhver pris, men

---

⁶⁶ Ibid., 151-152.

⁶⁷ Ibid., 151-152.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid., 180.

barn som skal utvikle seg til å bli selvstendige. Han advarer mot overdreven bruk av disiplin, og mener at dette er et av de mest negative aspektene ved oppdragelsen i samtiden.⁷⁰

Spencer argumenterer for at barnets oppførsel ofte er et resultat av hvordan det selv blir behandlet, altså vil et barn som ofte blir «kunstig» straffet utagere mer enn barn som blir straffet konsekvensielt og «naturlig»:

Mange børns slette opførsel er i sig selv en følge af den stadige irritation, hvori de holdes ved slet behandling. Den tilstand af isolation og fiendskap, som frembringes ved hyppig straf, dræber nødvendigvis sympathierne og baner derfor nødvendigvis veien for saadanne forseelser, som sympathierne hindrer. Den haarde behandling, som børnene i den samme familie viser hverandre, er ofte for en stor del en eftervirkning af den haarde behandling, de faar af de voksne – dels fremkaldt ved direkte eksempel, dels bevirket ved det slette humør og den lyst til at øve gjengjældelse paa andre, der følger af revselse og skjænd.⁷¹

Med andre ord unngår man de fleste alvorlige problemer som forelder om man fra starten av forholder seg til den naturalistiske metoden, og derav oppretter et godt forhold til barnet. Allikevel vil visse alvorlige situasjoner oppstå i selv de beste systemer, og Spencer fastholder konsekvensdisiplinens doktrine som den best mulige, ut fra premisset om at det tillitsbaserte båndet mellom forelder og barn eksisterer. En alvorlig ugjerning som tyveri vil bli straffet ved at barnet gjør opp for seg økonomisk, for eksempel ved å bli fratatt lommepenger. I tillegg vil foreldrenes skuffelse og derav merkbare misnøye med barnet i enda større grad ha effekt.⁷² Altså spiller denne oppdragelsesteknikken på barnets samvittighet og medfølelse med foreldrene, men denne metoden forutsetter at det allerede eksisterer et godt forhold mellom foreldre og barn. Fordelen ved en slik filosofi vil ifølge Spencer være økt tillit mellom barn og voksen, og barna vil i større grad ta til seg råd og formaninger fra foreldrene. Tillit blir bygd opp over tid, og barnet vil måtte utsette seg selv for negative erfaringer for å kunne lære seg å unngå flere feiltrinn.⁷³ Denne tilliten mellom forelder og barn er også avgjørende for at barnet skal ta til seg foreldrenes formaninger. Om barnet ikke har tillit til foreldrene, vil det heller ikke stole nok på dem til å ta til seg rådene deres.⁷⁴ Straffen eller konsekvensene skal reflekteres i det naturlige, og barnet skal respektere den voksne på samme måte som det skal respektere naturen.

---

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid., 168.

⁷² Ibid., 159-160.

⁷³ Ibid., 165-167.

⁷⁴ Ibid., 165.

Maktanvendelse mot barn

Når det gjelder mer alvorlige handlinger foreslår Spencer at foreldre bør unngå interaksjon med barna som et motsvar til ugjerningen, med andre ord at de ignorerer dem ut fra den begrunnelsen at en distansert adferd vil få barnet til å forstå deres misnøye over det. Barnet vil deretter skjerpe seg for å komme tilbake i varmen.⁷⁵

I situasjoner der barnet står i fare for å skade seg, bør man betrakte graden av fare før man blander seg inn. Om et barn for eksempel brenner papirbiter over flammen i et stearinlys, vil en advarsel om hva som kan skje, muligens være tilstrekkelig for å hindre det i å fortsette. Om det ikke lyster, vil det kanskje brenne seg, og dermed er en viktig lekse lært. I mer alvorlige situasjoner hvor det er fare for brukne bein eller andre farlige utfall, sier Spencer at foreldre bør blande seg inn og avverge situasjonen.⁷⁶ Graden av autonomi som er ønskelig for barnet å inneha, er selvfølgelig relativt til barnets alder. Et tre år gammelt barn burde ikke leke med et barberblad og lære av konsekvensene på en hensiktsmessig måte siden risikoen for at noe ille kan skje er såpass stor. Jo eldre barnet er, jo høyere er dets intelligens, og jo mindre trenger foreldrene å blande seg inn og avskjære handlingen. Utenom slike sjeldne tilfeller bør man i utgangspunktet advare barnet mot de risikoene det måtte møte på, men til slutt la det selv erfare konsekvensene. Drastiske metoder skal kun være en siste utvei, men når man kommer til dette punktet, bør man kommandere med konsistens og selvsikkerhet:

Men naar du befaler, saa befaal med bestemthed og konsekvens. Hvis sagen er en saadan, at den faktisk ikke kan behandles annerledes, saa udtal dit bud, og gaa ikke senere fra det igjen, naar du har udtalt det.⁷⁷

Han påpeker også at på tross av at de kunstige straffene ikke bør erstatte de naturlige, kan de fremdeles ledsage dem. Foreldre bør ikke være følelsesløse «redskaper», de bør uttrykke sin sorg eller harme over barnas dårlige oppførsel i ord eller adferd.⁷⁸ Utover dette, utdyper han ikke i hvilken forstand de kunstige straffene kan ledsage de naturlige straffene. Videre sier Spencer at det er viktig å være konsistent som oppdrager:

En svag moder, som stadig truer og sjelden utfører sine trusler, som oppstiller regler i en fart og siden angrep dem. Som behandler den samme forseelse snart strengt, snart mildt, eftersom hendes skiftende humør tilsiger hende, bereder baade sig selv og sine børn ulykker.⁷⁹

---

⁷⁵ Ibid., 164-165.

⁷⁶ Ibid., 167.

⁷⁷ Ibid., 177.

⁷⁸ Ibid., 175-178.

⁷⁹ Ibid., 178.

Spencer forfekter «absolutisme» som et nødvendig redskap i de tidlige barneårene. Med dette mener han at det skal være tydelighet i hva slags konsekvenser som skjer etter en ugjerning, og at foreldrene er tydelige, og ikke tvilrådige, når de gir reprimander.⁸⁰ Selv om maktanvendelse mot barn generelt er uønsket, så må det noen ganger til. I slike tilfeller bør oppdrageren være så konsekvent som mulig: «... men naar du virkelig finder magtanvendelse nødvendig, da vær despot for fuldt alvor.»⁸¹ Bruken av ordet «despot» antyder en mer autoritær oppdragelse enn det Spencer tidligere har argumentert for, og viser at foreldre bør være konsekvente, også i den naturalistiske oppdragelsen.

Biologiens betydning

Selv om Spencers argumenter hittil har bunnet i adferdsmessige perspektiver, har han også et underliggende biologisk syn på oppdragelse:

Vent ikke hos noget barn nogen høi grad af moralsk godhed. I sine første aar gennemgaar ethvert civiliseret menneske det trin af karakterudvikling, hvorpaa den barbariske race stod, fra hvilken han nedstammer. Ligesom barnets ansigtstræk – flad næse, fortil aabne næsebor, brede læber, stor afstand mellem øinene, lidet udviklet pande osv. – for en tid ligner de vildes, saaledes gjør dets instinkter det ogsaa. Heraf de tendenser til grusomhed, til tyveri og til løgn, der er saa almindelige blant børn, tendenser, som selv uden hjælp af tugt vil modificeres mere eller mindre, ganske som ansigtstrækkene gjør.⁸²

Dette synet på barn som uutviklede, i likhet med de «ville» folkeslagene i det han anser som mindre utviklede deler av verden, passer godt med Spencers sosialdarwinistiske ideologiske forankring, og var en utbredt forestilling på denne tiden. Barnas tilsynelatende likhet med de barbariske «villmennene» kan observeres med det blotte øye og korresponderer med adferden, mener han. Disse likhetene forsvinner altså idet barnet vokser opp og får «velutviklede» fysiske trekk. Spencer sier videre at barn ikke er født uskyldige, dvs. at de har «onde drifter» som de etter hvert vokser fra seg med den rette oppdragelsen og veiledningen. Det er den biologiske prosessen som gjør dem «anstendige», riktignok veiledet av god oppdragelse. Derimot har de ikke «ond kunnskap», dvs. deres råskap er ikke veloverveide handlinger, men snarere impulser som må bekjempes. De er bare «onde» i den forstand at de er underutviklede.⁸³

Spencers syn på de mer «primitive» måtene å bedrive barneoppdragelse på, bygger på en biologisk rangstige, som strekker seg fra dyreriket til menneskeheten: «Selv dyr kan

---

⁸⁰ Ibid., 179.

⁸¹ Ibid., 178.

⁸² Ibid., 173.

⁸³ Ibid.

anvende denne metode, hvad man kan se af den knurren og de tilløb til bid, hvormed en hund søger at tæmme en altfor ustyrlig hvalp.»⁸⁴ Den brutale og fysiske barneoppdragelsen minner mer om hvordan dyr behandler sine avkom. Selvkontroll og rasjonalitet er derimot nøkkelegenskaper som forelderen skal inneha for å oppdra barnet på best mulig måte, samtidig som det også skal reflektere fremskrittet og overlegenheten til det siviliserte samfunn. Spencer, som ifølge Weinstein var en ivrig tilhenger av frenologien, mente også at egenskaper var nedarvede, og at den totale summen av positive ferdigheter ville øke på kollektiv basis. Et samfunn ville etter hvert bli befolket av de talentfulle, i hvert fall så lenge samfunnet var velfungerende og la til rette for det.⁸⁵ Spencer påpeker at han ikke har troen på et ideelt oppdragelsessystem som vil løse alle problemer. Han tenker hverken at «alle barn fødes gode» eller at alle barn er tvers igjennom onde. Allikevel mener han at det sistnevnte er nærmere sannheten enn førstnevnte. Oppdragelse er altså nødvendig for at mennesker skal være gode. En god del av årsakene til dårlig oppførsel blant barn, skyldes dårlig oppdragelse, hevder han.⁸⁶

På tross av dette kan man ikke undervurdere biologien som ligger til grunn for Spencers verdenssyn. Ettersom naturlovene tilsier at egenskaper er arvelige, mener Spencer at barnas ufullkommenheter i gjennomsnitt vil gjenspeile foreldrene. Dette er et uunngåelig biologisk faktum, og gjelder de negative trekkene i like stor grad som de positive. Derfor er dette biologiske aspektet umulig å bekjempe, uansett hvor perfekt oppdragelse barnet får. En del av individets natur vil fremdeles være umulig å endre.⁸⁷

Samfunnssyn

Spencers syn på barneoppdragelse, statskunst og individets rolle i samfunnet er basert på liberalistiske ideer og de samfunnsnormene som rådet i Storbritannia på 1800-tallet. Et velfungerende fritt samfunn behøver ansvarsfulle borgere med en grundig innsikt i handlingenes naturlige konsekvenser. Liberalismens ansvarliggjøring av individet passer sånn sett godt sammen med den naturalistiske oppdragelsestanken, dvs. at det erfaringsbaserte oppdragelsessystemet er det beste for å oppfostre et velfungerende autonomt individ. Dermed kan man knytte Max Webers teori om den protestantiske arbeidsetikkens betingelse for

---

⁸⁴ Ibid., 180.

⁸⁵ David Weinstein, «Equal Freedom, Rights and Utility in Spencer's Moral Philosophy», i *History of Political Thought* Vol. 11, Nr. 1 (vår 1990): 119-142, 125. Hentet 17.03.21 <https://www.jstor.org/stable/26213841>

⁸⁶ Spencer, *Oppdragelse*, 138-140-

⁸⁷ Ibid., 141-142.

kapitalismens fremvekst i Europa, til Spencers naturalistiske oppdragelsesmetode. I kapitlet om «Intellektuel oppdragelse» sier Spencer bl.a. at:

Nu, da protestantismen har erobret de voksne retten til at dømme selv og fastslaaet den skik at appellere til fornuften, har der fundet en dermed overensstemmende forandring sted, der har gjort ungdommens undervisning til en fremstillingsproces, der henvender sig til forstanden.⁸⁸

På en annen side påpeker han en positiv historisk utvikling bort fra et asketisk samfunn til et samfunn som i større grad anser lykken som «et tilladeligt formaal». Videre beskriver han den økende frihandelen, hvor økonomien regulerer seg selv, som et framskritt i riktig retning.⁸⁹ Spencer vil ansvarliggjøre barnet fra første stund, og forfekter viktigheten av handlingenes konsekvenser. Målet med oppdragelsen skal være å oppfostre et autonomt, selvstendig individ, ikke et individ som skal bli styrt av andre, men et individ som skal styre seg selv.⁹⁰ Dette synet reflekterer Spencers liberalistiske syn på statsmakt og selvstyre, og kan også være et viktig grunnlag til hvorfor barnet skal lære selvkontroll og disiplin.

I feudaltiden, da et af de største onder, borgeren havde at frygte, var sine overmænds vrede, var det hensigtsmæssigt, at forældrenes hevni i barndommen var et hovedmiddel til optugtelse. Men nu, da borgeren har lidet at frygte af nogen, – nu, da det gode eller onde, han oplever, hovedsagelig er det, som efter naturens orden er følgen af hans eget forhold, nu bør han fra sine første aar af begynde erfaringsmæssig at lære at kjende de gode eller slette følger, som naturlig ledsager denne eller hin opførsel. Stræb derfor at indskrænke forældrestyrelsen saa snart, som du i stedet derfor i dit barns sind kan sætte den selvstyrelse, udspringer af, at følgerne forudseses.*⁹¹

Spencers syn på familiestrukturen, og hans antipati mot den brutale, fysiske oppdragelsen, reflekterer også et syn på samfunnet som en helhet, hvor borgernes råhet reflekterer samfunnets. «Barbariske» foreldre vil avle frem «barbariske» barn, som kun lystre etter å ha blitt irettesatt fysisk. «Som allerede bemærket er oppdragelsessystemer ligesom politiske og andre institutioner i almindelighed saa gode, som den menneskelige naturs tilstand tillader.»⁹² Spencer anser oppdragelsesmetodenes grad av barbari som relative til hvor utviklet eller underutviklet samfunnet er totalt sett.

Omvendt vil de civiliserede medlemmer af et civiliseret samfund af egen drift lægge sit mishag for dagen paa mindre voldsomme maader, – de vil af egen drift anvende mildere forholdsregler, som dog er stærke nok for deres med et bedre naturel udrustede børn.* Saaledes er det sandt, at hvad angaar udtrykket for forældrenes følelse, følges den naturlige reaktions princip altid i større eller mindre grad. Det huslige regimentes system er tilbøieligt til at antage rin⁹³ rigtige form.⁹⁴

---

⁸⁸ Ibid., 72.

⁸⁹ Ibid., 72-73.

⁹⁰ Ibid., 178.

⁹¹ *«Aim, therefore, to diminish the parental government, as fast as you can substitute for it in your child's mind that self-government arising from a foresight of results.» Ibid., 178-179.

⁹² Ibid., 151.

⁹³ Sic.

⁹⁴ *«...measures strong enough for their better-natured children.» Ibid.

Ifølge Spencer gjenspeiler et sivilisert samfunn seg i hvordan individene oppfører seg i det. Han likestiller mildhet med det å være sivilisert, og i et mildt samfunn er fysiske irrettesettelser unødvendige. Myndighetenes grad av brutalitet reflekterer også hvor lite sivilisert et samfunn er.

Sandheden er kort sagt den, at raahed fremkalder raahed, og at mildhed fremkalder mildhed. Børn, som behandles usympathetisk, bliver usympathetiske, medens det, at man behandler dem med den tilbørlige medfølelse, er et middel til at vække deres egen medfølelse.⁹⁵

Dermed skal skole og undervisning reflektere det siviliserte samfunnet, og oppfordre til god og rett oppførsel.

Konsekvensialismens fordeler

Spencer er som sagt tydelig på at ordet «straff» vekker feil konnotasjoner, og derfor legger han mer vekt på det han kaller «konsekvensene» av en negativ handling. Disse konsekvensene skal reflektere handlingens alvorlighetsgrad, i den forstand at det må være samsvar mellom en handling og konsekvensene av dem.

Selv om mye av retorikken hos Spencer er konsekvensialistisk, så vil jeg også argumentere for at det eksisterer et pliktetisk rettferdighetsprinsipp i Spencers argumenter. En alvorlig ugjerning krever alvorlige konsekvenser, ikke bare ut fra hva som er mest effektivt, men også ut fra hva som er rettferdig. For eksempel skal et barn rydde opp lekene etter seg fordi det skal forstå at det er det *rette* å gjøre. Et annet positivt aspekt ved den naturalistiske oppdragelsesmetoden er at disiplinen fungerer universelt rettferdig i den grad selv et barn kan forstå den. Det er mindre sannsynlig at et barn som har erfart de negative konsekvensene av sine ugjerninger vil synes synd på seg selv og føle seg urettferdig behandlet enn et barn som har fått en «kunstig» straff.⁹⁶ En gutt som til stadighet ødelegger eller skitner til klærne sine, vil i møte med foreldrenes slag eller ris, antageligvis føle seg urettmessig behandlet. Han vil heller henge seg opp i lidelsen han er blitt påført enn å endre adferden slagene var ment å forhindre. Om han blir stilt til ansvar for at han ikke tar bedre vare på klærne sine, og må vaske vekk sølen eller sy igjen hullene selv, vil han kanskje heller ta lærdom av konsekvensene han har påført *seg selv*.

Faar han prygl, eller bliver han sendt i seng, kan han betragte sig som mishandlet og vil snarere gruble over den formentlig tilføjede uret end angre sine forseelser. Men antag nu, at det kræves, at han saa vidt muligt skal gjøre god igjen den skade, han har voldt, skaffe væk det smuds, han har bedækket sig med,

---

⁹⁵ Ibid., 171-172.

⁹⁶ Ibid., 156-157.

eller bøde riften, saa godt han kan. Vil han da ikke føle, at det onde, han lider, er et saadant, som han selv har fremkaldt? Vil han ikke, medens han udstaar denne straf, stedse være sig bevidst forbindelsen mellem den og dens aarsag? Og vil han ikke trods sin forbitrelse mere eller mindre klart anerkjende det retfærdige i ordningen?⁹⁷

Barnet må altså forstå at dets egen oppførsel er årsaken til lidelsen det opplever, og derav lære seg å ta ansvar for egne handlinger, og bli et mer ansvarlig vesen. Ansvarliggjøringen av barnet, handler altså ikke bare om å gjøre det til en bedre borger for sin egen og samfunnets skyld. Det handler også om en grunnleggende rettferdighetstankegang. Spencer forener altså disse to til dels motstridende ideene.

Det må sies at hovedargumentasjonen for at konsekvensene skal samsvare med ugjerningen, er fordi barnet skal forstå årsaken og effekten av en handling: «Fremdeles maa det erindres, at disse smertelige reaktioner staar i forhold til overtrædelserne. Et ubetydeligt uheld medfører en ubetydelig smerte, et alvorligere en stærkere.»⁹⁸ Jeg vil derfor påstå at Spencers naturalistiske tilnærming til oppdragelse i utgangspunktet er fundamentalt konsekvensialistisk på grunn av at det primære mål som følger av argumentasjonen hans er konsekvensene. Spencer sier selv at: «Den endelige maalestok, hvorefter alle mennesker bedømmer folks handlemaade, er den lykke eller ulykke, som følger deraf.»⁹⁹ Om tyveri på en eller annen måte skulle medføre lykke for både tyven og den bestjålne, ville dette være en god handling, hevder han. I tillegg er begrunnelsen for at smertepåføringen kun skal være nødvendig for barnets beste på lang sikt, og ikke en unødvendig smertepåføring, en konsekvensialistisk begrunnelse. Det er ikke snakk om å straffe for straffens skyld, straffens verdi ligger i dens evne til å forbedre barnet og la det lære seg konsekvensene av sine handlinger. Dette synet kommer for eksempel frem i hvordan Spencer vektlegger sinne og hat, hos forelder som hos barn, som en uting som ikke fører noe godt med seg. Dette svekker båndet av sympati mellom forelder og barn, et bånd som er essensielt for å ha en god kontroll i oppdragsøymed.¹⁰⁰ I tillegg kan gjentatte reprimander og trusler fra foreldrene føre til en fremmedgjøring av barnet. Dette medfører på sikt likegyldighet fra barnet eller i verste fall hat mot foreldrene, spesielt fedrene, og det kan også føre til et hat fra foreldrene mot barna der de blir sett på som en forbannelse.¹⁰¹

---

⁹⁷ Ibid., 157-158.

⁹⁸ Ibid., 147.

⁹⁹ Ibid., 146.

¹⁰⁰ Ibid., 158.

¹⁰¹ Ibid., 160.

Denne utbredte fremmedgjøringen er ifølge Spencer et problem som er svært destruktivt for moralkulturen i samfunnet. Han mener altså at denne fremmedgjøringen har en samfunnsmessig fordervende effekt, og til med kan føre til økt kriminalitet og andre problemer.¹⁰² Spencer hevder at hans erfaringsbaserte naturalistiske tilnærming til oppdragelse i så fall vil være en stor forbedring både for samfunnet og for individet. Via personlige erfaringer vil barna lære forskjellen på rett og galt på et rasjonelt nivå. De vil som et resultat av å kun oppleve de negative konsekvensene av deres egen oppførsel, forstå at straffen er rettferdig. Ved at straffen forekommer gjennom omstendigheter snarere enn fra et bestemt individ, vil barnets temperament være mindre forstyrret, og til slutt vil fraværet av irritasjon mellom forelder og barn føre til et lykkeligere og bedre forhold dem imellom.¹⁰³ Spencers konsekvensialistiske tankegang kommer også frem i hans syn på at naturvitenskapene er overordnet de humanistiske fordi de har en større nyttefunksjon.¹⁰⁴ Med andre ord er et fags nytteverdi det som bestemmer den posisjonen det burde ha i skolen, akademia og samfunnet for øvrig.

Den «doble» straffen

Den naturlige oppdragelsen vil også ha en positiv effekt på forholdet mellom foreldre og barn, dette på grunn av at den fysiske straffen har negative skadevirkninger på forholdet imellom dem. Den fysiske straffen skaper en «dobbelt ulykke» når den erstatter naturens lover med foreldrenes egen «familielov», hvor de gjør seg selv til autoriteter. Ethvert feiltrinn fra barnets side vil da bli en fornærmelse mot foreldrene, og blir en konflikt mellom forelder og barn i stedet for en lekse hvor barnet lærer av konsekvensene. I stedet for å la barna på egen hånd erfare de ubehagelige resultatene som på naturlig vis vil skje, forårsaker foreldrene en fordobling av smertepåføringer, ved å påføre dem mer ubehag og smerte i respons til deres feiltrinn.¹⁰⁵ Denne unødige smertepåføringen manifesterer seg i den kunstige straffen som oppdrageren påfører barnet, og bøter heller ikke på skaden som er påført.

En fader, som slaar sin søn, fordi denne af skjødesløshed eller med vilje har revet sin søsters legetøi i stykker, og derpaa selv betaler for nyt legetøi, gjør væsentlig det selv samme, – paalægger overtræderen en kunstig straf og tager den naturlige straf paa sig, saa at baade hans egne og overtræderens følelser uden nytte oprøres.¹⁰⁶

---

¹⁰² Ibid., 171-172.

¹⁰³ Ibid., 160-161.

¹⁰⁴ Ibid., 9.

¹⁰⁵ Ibid., 158.

¹⁰⁶ Ibid., 159.

Med andre ord vil også faren lide av straffen. Både økonomisk, som i dette tilfellet, men også emosjonelt. Om han i stedet forlangte at sønnen skulle erstatte søsterens leke, ville dette, ifølge Spencer, gå langt roligere for seg. I tillegg ville straffen være en naturlig konsekvens av handlingen. Spencers naturalistiske metode er ifølge han selv mindre psykisk ødeleggende for alle involverte. Grunnen til dette er at han oppfatter «naturens rettferdighet» som absolutt. Barnas ugjerninger blir ideelt straffet av de naturlige konsekvensene og ikke av foreldrene. Naturens straff er upersonlig mens foreldrenes straff er personlig, dermed vil barnet klandre seg selv heller enn foreldrene, hevder han.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Ibid., 159-160.

4 Spencers innflytelse i Norge

Spencers syn på oppdragelse hadde stor påvirkning på den pedagogiske tenkningen i Amerika og i Europa, også i Norge, utover på 1800- og 1900-tallet.¹⁰⁸ Som Hans-Jørgen Wallin Weihe trekker frem, ble flere av Spencers tekster som ble oversatt til norsk utgitt i billigutgaver. Det betyr at de var lett tilgjengelige på det norske bokmarkedet. Den populære bokserien *Bibliothek for de tusen hjem* ble startet av Venstre-bokhandleren Olaf Huseby og Venstremannen Johan Sørensen, som begge ønsket å gjøre populærvitenskap mer tilgjengelig for den norske befolkningen, og i 1887 hadde de utgitt 34 titler fordelt på 99 utgivelser, deriblant Spencers *Opdragelse*.¹⁰⁹ Selv om Spencer fikk størst innflytelse i USA, der læreplaner og pedagogiske metoder ble direkte påvirket av hans tenkning, ble han også etterhvert flittig lest her til lands.¹¹⁰ Ifølge Hans Erik Hjerimitslev ble Spencers ideer primært viderefremmet på universitetene i Skandinavia på 1800-tallet, og hovedsakelig i filosofifaget.¹¹¹ Norge var derimot unntaket. Her ble ikke Spencer tatt opp i filosofiundervisningen overhodet. Høyrehegelianeren og filosofiprofessor Marcus Jacob Monrad var svært innflytelsesrik på Universitetet i Kristiania, og han hadde lite til overs for Spencers tanker. Universitetet i Kristiania var den eneste høyere utdanningsinstitusjonen i Norge på denne tiden, noe som tilsier at universitetet hadde stor makt over hvilke tenkere som ble studert her. Når *Education* ble oversatt til norsk i 1887 i bokserien *Bibliothek for de tusen hjem* som var rettet mot arbeider- og middelklasselesere, fikk Spencers ideer enda større utbredelse.¹¹² Bokserien ble etter hvert et eget forlag som i løpet av en syvårsperiode utgav 130 bøker, med et opplag på rundt 600 000.¹¹³ I de neste delene av oppgaven skal jeg ta for meg den norske resepsjonen av Spencer hos fire ulike personer: Forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson, teologen Christian A. Bugge, pedagogen Matias Skard og politikeren Nils Hertzberg.

---

¹⁰⁸ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 27.

¹⁰⁹ Hans Jørgen Wallin Weihe, «Darwin, Spencer og Bjørnson», i *Ingen sak for liten, ingen sak for stor*, Torunn Herje, Gaute Jacobsen, Endre Ruset og Hans-Jørgen Wallin Weihe (red.) (Lillehammer/Stavanger: Stiftelsen Psykiatrisk Opplysning v/Hertervig Forlag, 2010): 51-61, 59.

¹¹⁰ Myhre, *Grunnlinjer i pedagogikkens historie (...)*, 132.

¹¹¹ Hans Henrik Hjerimitslev, «Education and Evolution: Appropriations of Herbert Spencer in Scandinavia, 1870–1920», i *Global Spencerism: The Communication and Appropriation of a British Evolutionist (Cultural Dynamics of Science)* Bernard Lightman (red.) (Boston: Brill, 2015): 242-265, 242.

¹¹² Ibid., 257-258.

¹¹³ *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Johan Sørensen,» av Egil Tveterås. 12.06.21
https://nbl.snl.no/Johan_S%C3%B8rensen

5 Spencers innflytelse på Bjørnsons diktning

Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) er en av Norges mest betydelige forfattere, ofte omtalt som en av «de fire store» innen norsk litteraturhistorie. Bjørnson var både omstridt og elsket på grunn av sin aktive deltakelse i den offentlige debatten. I 1903 fikk Bjørnson Nobelprisen i litteratur. I København kom han i kontakt med N.F.S. Grundtvig, og den grundtvigianske tenkningen ga sitt utslag i Bjørnsons forfatterskap. Han var blant annet begeistret for «den glade kristendom» og folkehøyskoletanken. For eksempel omtaler han grundtvigianismen i positive trekk i *Fiskerjenten* (1868). Bjørnson fortsatte å være en engasjert grundtvigianer fram mot 1870-årene da han forlot kristendommen totalt, og gikk over til en darwinistisk utviklingstro som han sto fast ved livet ut.¹¹⁴ Ifølge Thuen skilte Bjørnson seg ut ved å ta den norske barnelitteraturen inn i realismen, i motsetning til bl.a. Henrik Wergeland, Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe, som utgjorde den siste fasen av romantikken (Wergeland var også svært inspirert av Rousseaus tenkning om «det naturlige barnet»). Bjørnson motsatte seg de strenge formaningene fra pietistene, men samtidig vektla han også viktigheten av barnas lydighet under foreldrenes autoritet. I motsetning til romantikerne unnlot Bjørnson å skrive om barn kun som uskyldige, små engler, men også som vesener med anlegg for ondskap.¹¹⁵ Det er mye som tyder på at Bjørnsons interesse for Darwin og naturlig seleksjon hovedsakelig var formet av hans lesning av Spencer, og at Spencer i større grad enn Darwin selv var den som tydeliggjorde disse ideene for han. Bjørnson refererer særlig til Spencers arbeider om etikk, oppdragelse, utviklingslære og samfunnsutvikling.¹¹⁶ Den norske, hegelianskpregede universitetseliten tok som sagt avstand til Spencers ideer. På tross av dette fikk han likevel en viss påvirkning gjennom et litterært orientert publikum, hovedsakelig gjennom Bjørnson. Flere av de norske forfatterne deltok i oppdragelsesdebatten i Norge på denne tiden, deriblant Bjørnson med fortellingen «Støv» (1882), Aleksander Kielland med romanen *Gift* (1883) og Gabriel Finne med *Doktor Wangs børn* (1890).¹¹⁷ At debatten fant sted i de litterære miljøene kan ha hatt en effekt på oppmerksomheten omkring

---

¹¹⁴ Norsk biografisk leksikon, s.v. «Bjørnstjerne Bjørnson,» av Arne Hannevik. 14.05.21

https://nbl.snl.no/Bj%C3%B8rnstjerne_Bj%C3%B8rnson

¹¹⁵ Harald Thuen, *Linjer i barneoppdragelsens historie 1500-2000* (Forskningsrapport, Høgskolen i Lillehammer, 1997), 28-29.

¹¹⁶ Weihe, «Darwin, Spencer og Bjørnson», 59.

¹¹⁷ Harald Thuen, *Om barnet* (Oslo: Abstrakt forlag, 2008), 117.

oppdragelsesmetoder i den allmenne samfunnsdebatten, også når det gjaldt spørsmålet om fysisk straff burde anvendes på barn.

Det var i all hovedsak Bjørnson som brakte Spencer på banen, særlig hans oppdragelsestenkning ble trukket fram. I romanen *Det flager i Byen og på Havnen* fra 1884 forfekter hovedpersonen eksplisitt Spencers ideer knyttet til oppdragelse, sunn livsferd, fysisk aktivitet og naturvitenskapens lære. Bjørnson var sterkt påvirket av den danske kritikeren Georg Brandes som hadde vært en viktig pådriver for Spencers innflytelse i Danmark. Bjørnson, som i 1879 i full offentlighet konverterte fra kristendommen til darwinismen etter å ha lest Darwins *Menneskets afstamning og Parringsvalget* (*Descent of Man*), var mer opptatt av Spencers formidling av evolusjonsteorien enn av Darwins biologiske teorier. Fremskritt gjennom «survival of the fittest» var spesielt ideer han tok til seg og forkynte gjennom brev og diktning. For eksempel skrev han i et brev til den svenske kvinne- og barnesaksforkjemperen Ellen Key at evolusjonsteorien burde bli en ny religion. Bjørnson ble med andre ord en viktig aktør i forbindelse med spredningen av Spencers ideer i Norge på slutten av 1800-tallet, og spesielt med tanke på oppdragelsesdebatten.¹¹⁸

«Støv»

Fortellingen «Støv» ble utgitt i 1882, og ble skrevet i en travel tid der Bjørnson først og fremst utga politiske pamfletter og bibelkritiske skrifter.¹¹⁹ I fortellingen advarer Bjørnson mot konsekvensene av å la barn tenke at det er langt bedre hos Gud enn her på jorden.¹²⁰ Ifølge Edvard Hoem preges teksten både av Bjørnsons bibelkritikk og hans fascinasjon for Spencers oppdragelsestanker.¹²¹ I «Støv» blir Spencers bok diskutert av hovedpersonen og en familiefar, som begge angivelig er tilhengere av hans ideer.¹²²

Han fortalte mig bogen, ofte punkt for punkt, med egne anmærkninger til. Den ene af disse var, at om også, som Spencer vil, læren om opdragelsen skal indføres på skolen som skolens næst vigtigste fag, – de fleste vil desuagtet ikke få evne til at opdrage sine børn; thi opdragelsen er et talent, som meget få har.¹²³

---

¹¹⁸ Hjermitsev, «Education and Evolution», 257-259.

¹¹⁹ Hannevik, «Bjørnstjerne Bjørnson».

¹²⁰ Francis Bull, «Indledning», i *Samlede digter-verker : Bjørnstjerne Bjørnson. 5: Støv ; En hanske ; Over ævne, første stykke ; Det flager i byen og på havnen*. Oslo: Gyldendal, 1927, i-xxxvi, v.

¹²¹ Edvard Hoem, *Vennskap i storm: Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*. Oslo: Forlaget Oktober, 2010, 319.

¹²² Bjørnstjerne Bjørnson, «Støv», i *Samlede digter-verker : Bjørnstjerne Bjørnson. 5: Støv ; En hanske ; Over ævne, første stykke ; Det flager i byen og på havnen*. Oslo: Gyldendal, 1927, 16.

¹²³ *Ibid.*, 16.

Dette viser til Spencers kritikk av at skolen ikke lærer barna å bli gode oppdragere selv.¹²⁴

Videre sier han:

Han for sin del vilde, strax børnene var store nok, sende dem til en dame, som han vidste, havde dette talent, og som ogsaa havde de kundskaber, der ubønhørlig måtte til. Hun var en begeistret tilhenger af Spencer.¹²⁵

Selv om dette er fra et fiksjonsverk er det interessant at Bjørnson allerede i 1882 fremstiller det som at det i Norge eksisterer en etablert skole som forfekter Spencers ideer, fem år før den første norske oversettelsen av *Education* kom ut. På tross av dette følger ikke faren i fortellingen Spencers prinsipper overhodet, for eksempel sier han idet han ser sønnene: «Vent nu gutter, til jeg kommer hjem, så skal I sandelig have ris begge to.»¹²⁶ I det hele tatt er hovedtematikken i teksten de negative konsekvensene av vold i hjemmet. Barn blir slått av fedre, konene av sine ektemenn.¹²⁷ Konsekvensen av den fysiske mishandlingen sønnene blir påført ender i at de stikker av og nesten fryser i hjel ute i kulden.¹²⁸ En kort stund etterpå dør de som resultat av dette.¹²⁹ Slik blir denne fortellingen en direkte kritikk av den fysiske straffens ytterste konsekvens.

Det flager i byen og på havnen

Det flager i byen og på havnen ble utgitt i 1884, og var Bjørnsons første større, realistiske roman.¹³⁰ Romanen tar for seg temaer knyttet til kvinners rolle i ekteskapet og skolen, deres oppdragelse og skolegang.¹³¹ Flere temaer er også knyttet til den naturalistiske oppdragelseslæren, deriblant den biologiske arvens påvirkning. For eksempel blir den franske legen Prosper Lucas' verk *Om arvelighed (L'hérédité naturelle)* fra 1847 nevnt.¹³² I tillegg er negative, nærmest onde egenskaper fremstilt som arvelige. Hovedkarakteren Tomas Rendalen var visstnok inspirert av Bjørnsons egen lærer Thomas Rechdal, som var lærer i norsk og religion på Molde skole. (Rendalen var angivelig også inspirert av den kjente Bergenslegen og senere Bjørnsons venn, Klaus Hanssen.)¹³³ Rendalen prøver i romanen å

---

¹²⁴ Spencer, *Opdragelse*, 135.

¹²⁵ Bjørnson, «Støv», 16.

¹²⁶ Ibid., 18.

¹²⁷ Ibid., 20.

¹²⁸ Ibid., 29-30.

¹²⁹ Ibid., 32.

¹³⁰ Hannevik, «Bjørnstjerne Bjørnson».

¹³¹ Bull, «Indledning», xxviii-xxix.

¹³² Bjørnstjerne Bjørnson, *Det flager i byen og på havnen* (København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), 1884), 149.

¹³³ Rendalen var angivelig også inspirert av den kjente Bergenslegen og senere Bjørnsons venn, Klaus Hanssen. Bull, «Indledning», xxx

forbedre skolen ved hjelp av Spencers pedagogiske ideer. Under en tale for foreldre og prester i hjembyen nevner han også Spencer med navn: «Den viktigste kundskab for mennesket er at lære at skøte sig selv; og den næst vigtigste er at lære at skøte sit afkom. Disse Herbert Spencers ord er snart hele værdens program.»¹³⁴ I samme kapittel utlegger han om ideer hentet fra Spencer, som at det skal herske full fortrolighet mellom foreldre og barn.¹³⁵ I tillegg forfekter han ideen om visse fag som overordnet andre, deriblant de kunnskapene som omhandler å ta vare på sjel og legeme.¹³⁶ I det store og hele fremstiller Bjørnson Spencers ideer om skolen og hvilke fag det bør undervises i, som positive forbedringer.

Om det så var i byen, så blev man slået af, at materialets, eksperimenternes, metodens, overlegenhed afsatte en så bestemt og fræmfor alt en så interesseret kundskab hos barnene om ting, alle kunne forstå, hørende til livets nærmeste behov.¹³⁷

Boka forfekter positivistiske ideer om pedagogikk og undervisning, og man kan se Bjørnsons magnetisme mot dette som en rød tråd gjennom romanen. Når det gjelder den moralske oppdragelsen er Bjørnson mindre eksplisitt. Tidligere i boken blir den unge Rendalen slått av sin mor som straff for sin dårlige oppførsel, når han er i underkant av to år. Dette blir fremstilt som både nødvendig og til en viss grad effektivt. Forholdet mellom mor og sønn blir fremstilt som en maktkamp, hvor «den lille despoten» må bli beseiret.¹³⁸ Når han litt senere river ut sidene fra en *David Copperfield*-bok, straffer hun ham derimot ved å først trekke seg unna, og deretter vise han kjærlighet.¹³⁹ Selv om Fru Rendalen blir presentert som en dyktig oppdrager, betyr ikke dette nødvendigvis at alt hun gjør er riktig, ettersom det er hennes sønn som i voksen alder presenterer Spencers ideer for allmennheten. På en annen side forfekter Spencer også «absolutisme» i de tidlige barneårene. Allikevel er det interessant at det å ty til fysisk makt nærmest blir presentert som en nødvendighet, noe som bryter ganske grunnleggende med det Spencer sier. Bjørnson var den eneste i den norske offentligheten som så ut til å være udelt positivt innstilt til Spencers ideer.

---

¹³⁴ Bjørnson, *Det flager i byen og på havnen*, 175.

¹³⁵ *Ibid.*, 171.

¹³⁶ *Ibid.*, 173.

¹³⁷ *Ibid.*, 292.

¹³⁸ *Ibid.*, 94-96.

¹³⁹ *Ibid.*, 102.

6 Bugges lesning av Spencer

Christian August Bugge (1853-1928) ble født i Mandal, og var teolog og prest. I 1895 ble han dr.theol. og i 1903 ble han prest ved Botsfengselet som stipendiat for Stortinget. Han var medlem av Christiania videnskabs-selskab.¹⁴⁰ Han hadde en særpreget og selvstendig stilling innen nytestamentlig vitenskap, men mottok i sin samtid lite anerkjennelse og oppmerksomhet for sitt arbeid. Bugge behersket tysk og skrev flere tekster på dette språket. Hans tid som fengselsprest blir beskrevet i *Fra min Fængselstid* (1916).¹⁴¹ I 1889 utga han en kritikk av Spencers *Opdragelse*, ved tittelen *Herbert Spencers opdragelselære*. Selv sier Bugge i forordet til boka at hensikten med utgivelsen er å fremstille Spencers oppdragelsesideer i lys av hans filosofiske grunnsyn, for å forstå bæreviddene av hans ideer.¹⁴² Dette kan bety at Bugge anså Spencers grunnleggende filosofiske syn som såpass samfunnsmessig fordervende, at han så seg nødt til å argumentere imot det. På dette tidspunktet hadde Spencers bok fått en stor utbredelse, også i Norge, dermed er det rimelig å tenke seg at Bugge anså det som en viktig oppgave å argumentere imot det naturalistiske samfunnssynet. Spencers ideer var kontroversielle i Norge. Bugge advarte for eksempel mot farene ved å ekskludere religion og disiplin fra den moralske oppdragelsen.¹⁴³ Første del av boka er en gjennomgang av hvert kapittel i Spencers *Opdragelse*. I andre del kommer han med sine motsvar til hver del av Spencers bok.

Bugges moralske oppdragelse

Bugges utgangspunkt for kritikken mot Spencer er den naturalistiske oppdragelsens manglende forståelse for religion. For Bugge er religionen den moralske drivkraften i samfunnet. Å erstatte religionen med naturen som moralsk fundament er ikke tilstrekkelig, hevder han. Religion og moral har alltid fra et historisk perspektiv vært tett forbundet, og å hevde noe annet vitner om en manglende historieforståelse.¹⁴⁴ For Bugge er religionen uunnværlig som et åndelig fellesskap. Som en del av sitt sosiale motiv, forfekter religionen

---

¹⁴⁰ Albert J. Lange, red., *Norges gejstlighed i 1914* (Christiania: Hanche, 1915), 39.

¹⁴¹ *Store norske leksikon*, s.v. «Christian August Bugge,» av Hallgeir Elstad. 18.05.21
https://snl.no/Christian_August_Bugge

¹⁴² Christian A. Bugge, *Herbert Spencers opdragelselære: En fremstilling og en bedømmelse* (Kristiania: Alb. Cammermeyer og W.C. Fabritius & Sønner, 1889), II.

¹⁴³ Hjermitsev, «Education and Evolution (...)», 258

¹⁴⁴ Bugge, *Herbert Spencers opdragelselære*, 20-21.

altruistiske ideer og et åndelig felleskap som er større enn det enkelte individ. Hvis et lignende sosialt motiv kunne oppstå uten religionens innblanding, ville dette vært det eneste som kunne erstatte den som samfunnets moralske fundament. Det viser seg, sier Bugge, at et slikt sosialt motiv ikke er i stand til å erstatte det religiøse fundamentet i moralen. Religionen er altså uunnværlig for et moralsk samfunn.¹⁴⁵

Kjernepunktet i Spencers syn på den moralske oppdragelsen er at oppdragerne skal trå tilbake og la naturen, dvs. konsekvensene, utøve «straffen». Han understreker flere ganger viktigheten av at reaksjonen skal være *upersonlig*. Bugge er ikke nødvendigvis uenig i grunntanken her, men han mener at den naturalistiske straffen ikke strekker til i de fleste tilfeller, hverken for voksne eller barn. «Hvad det positive i denne sats angaar, at den naturlige reaktion skal danne korrektivet mod forgaaelsen, saa kan dette være vel nok, saa langt det rækker.»¹⁴⁶ Bugge hevder at Spencer ikke skiller mellom hva som er den rette handlemåten, for mennesket eller for hunden eller kuen. Spencers perspektiv er for strengt naturalistisk. For ham er det ingen nevneverdig forskjell mellom det moralske prinsipp og det darwinistiske. Den eneste kilden til hva som avgjør moralen er erfaringen, hvorvidt den skader eller gagnar organismens utviklings- eller livskraft.¹⁴⁷

Bugge stiller seg også kritisk til Spencers ide om viktigheten av at straffen skal være upersonlig. Han sier at av egen erfaring finner han ingen indikasjoner på at barn opplever svekket sympati eller et vekket hat av å bli straffet for sine ugjerninger. Tvert imot er inntrykket hans at barna snarere viser sin kjærlighet overfor foreldrene etter at de har blitt tildelt en rettferdig straff.¹⁴⁸ Han går ikke noe særlig inn på hvorfor den kunstige straffen er å foretrekke, annet enn at han kritiserer Spencers naturlige straff, og forsvarer den kunstige.

Kunnskapenes nytteverdi

Siden religionen er moralens fundament, er dens rolle i skole og undervisning uunnngåelig, siviliserte nasjoner kan ikke klare seg uten den, uten å gå til grunne. «Tag denne bort, saa vilde vor tids fint udviklede moralsystem staa der ligesaa hjælpeløst og unyttigt som det fineste maskineri, hvis drivkraft var borttaget.»¹⁴⁹ Mennesket trenger kristendommens

---

¹⁴⁵ Ibid., 22.

¹⁴⁶ Ibid., 33.

¹⁴⁷ Ibid., 33-34.

¹⁴⁸ Ibid., 37-38.

¹⁴⁹ Ibid., 21.

idealitet for ikke å korrumpere moralsk. Denne idealiteten eksisterer i levende personers form, med Kristus som kjernepunkt, og de andre bibelske helgener rundt ham. Å frata barnet dette idealet som utgangspunkt for oppdragelsen vitner om en alvorlig mangel på innsikt i barnenaturens vesen og dens behov, hevder Bugge. For Bugge fremstår det som at Spencer mener at alt et menneske skal foreta seg er selvopprettholdelse og forplantning. Meningen med livet er altså kun å føde barn, samt å unngå en for tidlig død. Bugge anser altså Spencers naturalisme som noe som fratar mennesket åndelig mening i livet. Dette gjelder for Spencers syn på bl.a. religion og språkundervisning som mindre verdt enn andre kunnskaper, og at forsømmelsen av dem skaper et reduksjonistisk bilde av verden. For eksempel er språkundervisningen, ifølge Bugge, en av de beste tankeøvelsene som eksisterer, men for Spencer er det kun glosepuggingens betydning for hukommelsestreningen som er av verdi. Utenom dette er naturvitenskapene med sine utallige data, fullstendig overlegne de andre vitenskapene. For Spencer må kunnskapens nytteverdi måles så konkret som mulig. For Bugge har språkundervisningen sine fordeler på andre punkter. Språket er tankens uunnværlige form, den er premisset for tenkningen. Å lære barn språk er altså å gi dem en innøvelse i tenkning, og dette gir barnet evnen til å formulere klare og tydelige argumenter for deres egen innsikt til de andre rundt seg i samfunnet. Mer fundamentalt gir den barnet evne til klar og riktig tenkning, som er den mest grunnleggende forberedelsen for alle livets gjøremål, og derfor den viktigste intellektuelle egenskapen en har. På samme vis er det å lære av fremmede språk viktig fordi det gir individet evnen til å sammenligne hvordan samme tanke kommer til uttrykk på flere språk, og en blir bevisst på sin egen uttrykksmåte. I tillegg blir en flinkere til å finne det klare uttrykk for den klare tanke. Gode språkkunnskaper åpner også verden opp med tanke på alt av bøker, skrifter og annet kulturstoff som man kan ta til seg.¹⁵⁰ «Sprogenes frembringelser er folkelivets og kulturlivets speilbilleder.»¹⁵¹

Bugges hovedargument mot Spencer er at hele hans syn er for reduksjonistisk og kun konsentrerer seg om det han anser som de mest sentrale elementene i menneskelivet. Dermed ignorerer han andre viktige elementer i det som skaper et harmonisk menneskeliv. Selvfølgelig anerkjenner Bugge at naturvitenskapene har en viktig funksjon i en rent praktisk sammenheng, men den skal samtidig ikke anvendes som åndelig veileder. Bugge anser

---

¹⁵⁰ Ibid., 23-25.

¹⁵¹ Ibid., 25.

religionen som overordnet naturvitenskapen i en pedagogisk sammenheng. Naturvitenskapen er kun et hjelpemiddel, og er underlagt den åndelige interesse.¹⁵²

Den naturlige straffens begrensninger

Bugge mener at det største problemet med den naturalistiske metode ligger i at en ikke tar tak i de alvorligere forseelser som tyveri, løgn, ulydighet og tross. Han er svært skeptisk til Spencers påstand om at slike tilfeller vil forekomme mye sjeldnere i et samfunn som tar i bruk den naturalistiske metoden. Han siterer Charles Dickens for å underbygge poenget sitt: «Accidents will happen in the best regulated families.»¹⁵³ Med andre ord er det en urealistisk idealstandard som kommer til uttrykk i Spencers tenkning, og han smyger seg unna de vanskeligste problemstillingene. Teorien hans kommer til kort fordi han ikke har gode nok svar når ideene hans blir satt på prøve, hevder Bugge. For eksempel vil det å straffe tyveri ved å frata barnet lommepenger, slik Spencer foreslår, være lite hensiktsmessig fordi lommepenger ikke er så utbredt, og dermed blir det fort vanskelig å straffe barn som ikke har noen midler å gjøre opp for seg med. Denne type økonomisk avstraffelse stemmer heller ikke med hva samfunnet gjør mot voksne kriminelle som begår lignende handlinger, og det med rette, hevder han.¹⁵⁴

Spencers ideer er urealistiske, og ineffektive. Eksempelet med lommepenger viser Spencers manglende innsikt i de fleste barns økonomiske situasjon. Den naturlige reaksjonen strekker heller ikke ofte til i de alvorlige tilfellene. «Men at straffen efter Spencers naturreaktions-system for tyveri falder saa komisk ud, er vel kun et bevis for, at han er paa gale veie.»¹⁵⁵ Dermed feiler den naturalistiske metoden for Bugge også på et konsekvensialistisk plan. Bugge og Spencer er enige om at måten man straffer barn på bør samsvare med måten man straffer voksne. Som sagt er Bugges hovedinnvending mot Spencer at den naturlige straffen ikke er tilstrekkelig i de verste tilfellene, vi skal bare ta det for gitt at de ikke forekommer så ofte. Han påpeker også at Spencers system heller ikke oppfordrer til positive dyder slik som kjærlighet, troskap og altruistiske handlinger.¹⁵⁶

---

¹⁵² Ibid., 25-26.

¹⁵³ Ibid., 35-36.

¹⁵⁴ Ibid., 36.

¹⁵⁵ Ibid., 37.

¹⁵⁶ Ibid.

Pliktetikkenes fordeler

«Vi må derfor si at hele Spencers moralske oppdragelsessystem er grundig forfeilet og kun et udslag af hans falske etiske synsmaader.»¹⁵⁷ Bugge anerkjenner allikevel at det finnes noe visdom i Spencers ideer, deriblant at man ikke bør forvente en for stor moralsk fullkommenhet av barn, og at man bør passe seg for en «moralisk drivhuskultur hvilken kun frembringer veke planter.»¹⁵⁸ Dvs. en kultur som kun frembringer visse, uønskede moralske karakteristikk. At det eksisterer en grad av personlighet i utførelsen av straffene, er uunngåelig på både et teoretisk og et praktisk plan, hevder han. En forbrytelse er et opprør fra det enkelte individs vilje mot samfunnsviljen, ikke nødvendigvis en forbrytelse mot naturen. På samme måte må en far opptre straffende overfor det syndende barnet, som representanten for familieviljen, læreren som representant for oppdragelsessamfunnets vilje osv. Bugge, som i denne teksten stadig refererer til den tyske psykologen Wilhelm Wundts etikk, hevder at det onde en forbryter har gjort må forsones gjennom at forbryteren lider det onde selv. Bugge fremhever dermed et pliktetisk prinsipp ved straffen.

Avsluttende betraktninger

Bugge er altså kritisk til religionens manglende rolle i Spencers oppdragelsesteori. For Bugge er religionen moralens bakbein, og dermed fundamentet for hvordan oppdragelsen burde foregå. I tillegg mener Bugge at Spencers vektlegging av visse fags nytteverdi som større enn andre er temmelig ignorant, fordi han kun forholder seg til de mest basale behovene mennesker har. På dette viset ignorerer han de nyttige aspektene ved de åndelige fagene. Når det gjelder straff, avviser Bugge svakhetene ved den såkalte «kunstige» reaksjonen, og hevder derimot at den øker kjærlighet mellom forelder og barn. Hovedproblemet med den naturalistiske oppdragelsesteorien er, ifølge Bugge, at den ikke strekker til i de mer alvorlige tilfellene. En viss innblanding må til for å iredesette barna, og lede dem på den riktige vei.

---

¹⁵⁷ Ibid., 38.

¹⁵⁸ Ibid.

7 Skards lesning av Spencer

Den norske pedagogen Matias Skard (1846-1927) skrev i 1890 en innføring i Spencers syn på oppdragelse. Han var riktignok kritisk til Spencers «barbariske» metoder, spesielt med tanke på den naturlige straffen som var en av Spencers grunnteser.¹⁵⁹ Selv om Skard på flere områder var sterkt uenig med Spencer, bl.a. i synet på hva som var nyttig kunnskap, var de begge kritiske til de pedagogiske prinsippene skolen var bygget på. Som Ingeborg Malterud påpeker i sin masteroppgave om Skard, så var både Spencer og Skard kritiske til barnets manglende selvvirksomhet i skolen. I tillegg var de også begge kritiske til det manglende hensynet til barnets utvikling, samt den strenge disiplinen og den sterke bruken av tvang i oppdragelsen.¹⁶⁰

Skard var filolog, skolemann og forfatter. Som bondesønn vokste Skard opp i et jordbrukssamfunn som også verdsatte boklig lærdom, og oppveksten hans var dermed preget av både skolegang og gårdsarbeid. Han fikk også privatundervisning av sin eldre bror Johannes, og var fra 1864-1868 elev ved Lillehammer latinskole. Skard ønsket opprinnelig å studere latin, men i stedet endte han opp med å ta anneneksamen i bl.a. gresk og gammelnorsk ved Universitetet i Christiania i 1870. Han ble etter hvert en aktiv del av folkehøyskolemiljøet i Norge, via Christopher Bruun. Han arbeidet som lærer ved folkehøyskolen i Ullensaker, og deretter noen år i Lillehammer. Fra 1884-1890 var han forstander ved Vonheim folkehøyskole, og fra 1901-1921 var han skoledirektør på Kristiansand stift, som forble stillingen hans fram til han gikk av med pensjon. Skard var kritisk til den gamle «puggeskolen», selv om han også ønsket en viss grad av autoritet i skolen. Han var en ivrig kritiker av den norske grunnskolen, og mente for eksempel at «eksamenslufta verkar uheldig på borna». I stedet skulle kunnskapen sette seg «i hjarta og ikkje bli hengande berre i hovudet». Som pedagog var han en stor tilhenger av den klassiske utdannelsen, hvor han vektla både nasjonale og kristne verdier. Kanskje var det hans egen oppvekst på gård som gjorde ham begeistret for jordbrukskulturen, like mye som for academia? Han ble også svært påvirket av den grundtvigianske tenkningen.¹⁶¹ Denne kristelige bevegelsen hadde en stor innflytelse i Norge på 1800-tallet. Grundtvigianismen

---

¹⁵⁹ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 27-28.

¹⁶⁰ Ingeborg Malterud, *Matias Skard – En pedagog i sin tid* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2009), 47.

¹⁶¹ *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Matias Skard,» av Øyvind T. Gulliksen. 10.05.21.
https://nbl.snl.no/Matias_Skard

bygger på skriftene til den danske teologen Nikolai Fredrik Severin Grundtvig (1783-1872).¹⁶² Ifølge Dag Thorkildsen hadde grundtvigianismen en stor idemessig påvirkning på opprettelsen av de første norske folkehøyskolene, etter inspirasjon fra den danske folkehøyskolebevegelsen. Grundtvig selv var kritisk til latinen, med dens unyttige pugging og romerånd som han mente var en trussel for det danske språket og folkeligheten.¹⁶³ Fra 1864 til rundt 1875 ble det startet 35 folkehøgskoler i Norge, med jevn økning utover 1880-tallet. Folkehøgskolene ble raskt populære, men ble også kritisert av kirken, lekmannsbevegelsen og den konservative embetseliten. Med ideer som forfektet folkelig og nasjonal dannelse vekket folkehøgskolene behovet for en alternativ tilnærming til utdanning.¹⁶⁴

Selv om Skard var svært kritisk til flere aspekter ved Spencers naturalisme, var han også den personen i Norge som brukte flere av Spencers ideer i praktisk-pedagogisk sammenheng, fremhever Thuen og Skundberg.¹⁶⁵ Ifølge Malterud var Skard, i likhet med Spencer, sterkt kritisk til den tradisjonelle skolen. De ønsket begge en ny pedagogikk som var tilpasset et nytt samfunn, og som brøt med latinskolens rigiditet. I stedet skulle skolen basere seg på moderne psykologi som tok høyde for barnets ulike utviklingsstadier. Mens Spencer var en foregangsmann innenfor naturalismen, hadde Skard et litt annet syn som baserte seg på grundtvigianismen. Han var opptatt av en skole som omfattet levende morsmålsundervisning, moralsk og nasjonal historiekunnskap, og romantisk og åndelig språkoppfatning, i tillegg til religionen, som kanskje var den viktigste bestanddelen i Skards ideelle skole.¹⁶⁶

Religionens rolle i oppdragelsen

Skard kritiserer Spencer fordi han mener at hans oppdragelsesfundament ikke vier oppmerksomhet til følelsens utvikling, på tross av at den er like viktig for moralen som erkjennelsens utvikling. Spencer vektlegger erkjennelsen på følelsens bekostning. På samme måte som Skard kritiserer Spencers ensidige dyrkelse av erkjennelsen, kritiserer han også Spencers syn på historieundervisningen. Han mener at Spencer undervurderer historiens verdi i undervisningen, selv om Spencer også anerkjenner kritikken av fagets puggingsbesettelse, da den ikke formidler noen som helst historisk oppfatning av betydning. Men Skard er opptatt

---

¹⁶² *Store norske leksikon*, s.v. «Grundtvigianismen,» av Svein Ivar Langhelle. 26.03.21.

<https://snl.no/grundtvigianismen>

¹⁶³ Dag Thorkildsen m.fl., *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre: KULTs skriftserie* nr. 70. (Oslo: Norges forskningsråd, 1996), 129.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 174.

¹⁶⁵ Thuen og Skundberg, «I kjærlighedens tjeneste», 32.

¹⁶⁶ Malterud, *Matias Skard – En pedagog i sin tid*, 57.

av at man i reformarbeidet med en ny historieundervisning ikke glemmer å konkretisere stoffet gjennom fortellinger som maner fram barnas fantasi, i stedet for å kun konsentrere seg om historiens «abstrakte resultater». Skard mener en grundig historieforståelse er viktig for å gi oss kunnskap om våre egne liv, og derfor må historieundervisningen være tilegnelig og pedagogisk.¹⁶⁷ Med andre ord har historien nytteverdi for Skard, mens Spencer avfeier den nettopp fordi han mener den ikke er nyttig nok.

Den har ikke betydning bare for vort erkjendelsesliv, men har lige saa visst en betydningsfuld gjerning at gjøre over for vort følelse- og viljes-liv. Netop i det Spencer fulstændig forbigaar dette, lemlæster han historien, ganske paa samme maade, som han lemlester menneskelivet.¹⁶⁸

Skard er også kritisk til Spencers avsmak for religionsundervisningen. For Spencer er religionen først og fremst forklaringen for naturens skapelse. Ved å studere naturen er man ikke irreligiøs, snarere tvert imot, det er på denne måten man viser Gud ærbødighet. Ved å studere naturlovene studerer man de lovene Gud har skapt.¹⁶⁹ Mens Spencer inntar en nærmest deistisk posisjon, vil Skard heller mane fram en religionsfremstilling der Gud fremdeles er en aktiv del av sitt skaperverk. Han likestiller religionsundervisningen med historieundervisningen, og påpeker viktigheten av begge to. Gjennom fortellinger får barna innsikt i de ulike religiøse personers liv og virke, og de får lære om riktig moralsk adferd og riktige moralske idealer.¹⁷⁰ Med andre ord skal det positive med kristendommen vektlegges i Skards visjon av en forbedret religionsundervisning, og kristendommen har også en viktig funksjon som moralsk veileder i oppdragelsen. Religionen er bærebjelken i Skards moralske oppdragelsesvisjon:

Dog vi har en høiere grund til at holde paa kristendommen. Vi holder først og sidst paa religionen for religionens egen skyld; fordi religionen er livets liv i menneskeheden; fordi det først er det personlige samfund med Gud, hvori mennesket virkeliggjør sin hovedsagelige og høieste bestemmelse. Derfor er ogsaa religionen vort første og største opdragelsesmiddel; ikke blot fordi barnet skal opdrages til et religiøst liv; men fordi barnet særlig er religiøst; *dets hele væsen bønfaller om det religiøse. Barnet beder om en Gud, som det kan træde i personligt forhold til*, og vi giver det kristendommens Gud, som han blev kjød og boede ibland os, anskuelig tilgjængelig for menneskens børn.¹⁷¹

Dette stemmer godt overens med den grundtvigianske kristendommen, som ikke vektla det syndige og det negative i betydelig grad, men heller forfektet sammenhengen mellom det menneskelige og det kristne.¹⁷² Ifølge grundtvigianismen er menneskes evne til å kommunisere seg imellom det som gjør det til det fremste av alle Guds skapninger, og gjør

---

¹⁶⁷ Matias Skard, *Om Herbert Spencers opdragelsestanker. Gjengivelse og kritik* (Halmstad: Joh. A. Svenssons boktrykkeri, 1890), 32-33.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 34.

¹⁶⁹ Spencer, *Opdragelse*, 67-68.

¹⁷⁰ Skard, *Om Herbert Spencers opdragelsestanker (...)*, 36-38.

¹⁷¹ *Ibid.*, 39.

¹⁷² Langhelle, «Grundtvigianismen».

det også slik at det alltid må leve som en del av et kollektivt fellesskap. Siden menneskene uttrykker seg i ulike morsmål som gjør oss til en del av et folk med en bestemt historie, må kristendommen være folkelig for at evangeliet skal følges. Ånden forener det menneskelige og det kristelige. Ånden skaper frihet siden den er uløselig knyttet til kjærligheten, og denne friheten er både konkret og åndelig. Dette førte til at grundtvigianismen kjempet for frihet både i kirken og i samfunnslivet. Frihet var forutsetningen for både utviklingen av det kristelige og det nasjonale.¹⁷³ Spencers Gud framstår for Skard som en «abstraktion», som på tross av hans forfektelse av det observerbare, ikke gir mennesket et tydelig bilde av hva Gud er.¹⁷⁴

Den fysiske straffen

Selv om Skard ikke kategorisk avviste fysisk avstraffelse som en brukbar metode, mente han heller at fysisk straff skulle komme til anvendelse som en siste utvei, når alle andre alternativer var forsøkt uten hell. Spencer henviser til «despotisme» som nødvendig i de alvorlige tilfellene. Han vektlegger det å være konsekvent som det vesentlige i slike tilfeller. Skard sier at om barnet trosser den voksne er det som om barnet utfordrer til tvekamp, og da er det svært viktig at den voksne ikke gir slipp på sin autoritet. Samtidig snakker Skard om foreldrenes straffeplikt – om hvordan foreldre har et særskilt ansvar for å forme barnet og oppdra det på en riktig måte, og gi det en tro på kjærlighet og rettferdighet. Når man straffer bygger man ikke opp denne troen, den er en grunnleggende bestanddel som må bygges opp gjennom den voksnes forhold til barnet. Om tillitsforholdet mellom voksen og barn ikke eksisterer så eksisterer heller ikke grunnlaget for straffen. Utøvelsen av straffen skal foregå rolig og kontrollert, det skal ikke ligge en impulsivitet eller overdreven voldsomhet i handlingen, snarere skal den voksne tydeliggjøre for barnet en slags bakenforliggende bedrøvet kjærlighet som grunnen til at straffen kommer. Skard vektlegger selvbeherskelse og ro i barneoppdragelsen generelt, men i straffehensyn er det særlig viktig at oppdrageren behersker seg. Om barnet tolker straffen som et resultat av foreldrenes kjærlighet til det, så vil det også forstå at det er for sitt eget beste og at foreldrene vil det vel. Barnet kan altså skille mellom gode og onde hensikter, og det er om å gjøre for foreldrene å vise det kjærlighet, også gjennom straffen.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Thorkildsen, *Grundtvigianisme og nasjonalisme (...)*, 29.

¹⁷⁴ Skard, *Om Herbert Spencers oppdragelsestanker (...)*, 39.

¹⁷⁵ Matias Skard. *Barneoppdragelsen i hjemmet* (Oslo: Olaf Norlis Forlag, 1925), 62-64.

«Positiv» og «negativ» oppdragelse

Per definisjon er Spencers naturlige reaksjon negativ, mener Skard, fordi den er en reaksjon mot et lovbrudd. Selv om den naturalistiske reaksjonen i enkelte tilfeller kan være effektiv, er det kun handlingen som det reageres mot, og ikke intensjonen bak: «...de rammer direkte f.eks. løgner og tyverier, men ikke løgnagtigheten og tyvagtigheten.»¹⁷⁶ I tillegg mener han også at disse reaksjonene ofte kan være for svake, spesielt når det gjelder spørsmål om de sterke lyster som ofte ligger latente i mennesker. Her er ikke den naturalistiske metode god nok, sier han, det må sterkere krefter til. En annen svakhet ved den naturalistiske oppdragelsen er at den ikke er i stand til å oppdra til *kjærlighet* – kjærlighet til det gode, det sanne og det skjønne. Spencer vier ikke nok oppmerksomhet til det å oppdra til det positive, dvs. det egentlig moralske. Det å kun anerkjenne og respektere naturlovene, som Spencer ifølge Skard forfekter, er ikke tilstrekkelig for å gi en god oppdragelse av den moralske vilje. En oppdragelse som oppfordrer til det positive, vil ifølge Skard føre til at mennesker oppfører seg på en god og ønskelig måte. Spencers metoder er kun opptatt av å hindre negativ adferd, mens en vektlegging av det som er riktig og moralsk vil være vel så fornuftig.¹⁷⁷

Men han har intet om en direkte oppdragelse av den moralske vilje, som skulde føre til pligtopfylldelse, naar frykten for følgerne og hensynet til eget og andres vel er magtesløs, intet om en særlig oppdragelse af den moralske vilje som fører til moralsk handling, *fordi* den konstituerer en *moralsk personlighed*.¹⁷⁸

Skard er i utgangspunktet positiv til det grunnleggende konseptet med den naturalistiske oppdragelsesmetoden, men han er derimot mer kritisk til enkelte aspekter ved den, spesielt i mer alvorlige tilfeller. Han ser heller ikke like negativt på tukten som Spencer gjør: «Tugtelsen er ikke kjærlighedens modsætning. Efter sit væsen er tugtelse en af kjærlighedens udtryk og øger kjærlighedsforholdet mellem tugteren og den tugtede.»¹⁷⁹ Tukten har altså sin plass i den gode oppdragelsen. Den naturalistiske metoden med å overlate straffen til de naturlige konsekvensene av handlingen, er ikke en god nok erstatning i alle tilfeller. Tvert imot hevder Skard at den rettfærdige tukten kan oppfattes av barnet som en form for hjelp, om forelderen har kjærlighet og innsikt nok til å være en god oppdrager. Med andre ord er det ikke straffekonseptet som er problemet, det er heller utførelsen og intensjonen bak den som utgjør forskjellen i hva Skard anerkjenner som den rette oppdragelsen. Videre påpeker Skard mangelen på positive tilbakemeldinger i den naturalistiske oppdragelseslæren. Spencer konsentrerer seg hovedsakelig om hvordan man skal svare til negativ adferd, mens

---

¹⁷⁶ Skard, *Om Herbert Spencers oppdragelsestanker (...)*, 31.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid., 31-32.

¹⁷⁹ Ibid., 30.

oppmuntring til positiv oppførsel ikke blir særlig omtalt, mener Skard.¹⁸⁰ Han hevder at Spencers oppdragelsestenkning er viet alt det negative barn måtte finne på å gjøre, og at fravær av negativ oppførsel er det samme som positiv oppførsel. Skard argumenterer for at «de naturlige reaksjoner (reaksjoner i kraft av naturlovene) ikke kan opdrage positivt.»¹⁸¹ Altså mener han at det trengs det en moralsk forbilledlig innflytelse i oppdragelsen, og at dette mangler i den naturalistiske oppdragelsen.

Naturlovenes utilstrekkelighet

Naturlovene er minst tilstrekkelige i den moralske oppdragelsen, hevder Skard. Dette fordi det er her den menneskelige frihet i størst grad spiller inn. Den konsekvente naturalismen forutsetter at verden består av ukontrollerbare faktorer, som adskiller seg skarpt fra selvbestemmelse. Dette på grunn av at naturalismen innebærer samstemthet med naturen, dens krefter og fenomener, og disse ligger under nødvendighetens lover. Skard setter altså naturens determinisme opp mot menneskets frie vilje. Ved å være konsekvent naturalistisk vil det ikke være plass til personlige mål.¹⁸² «Maal er ikke hvad man *føres* til, men hvad man *med fri vilje arbeider* hen imod.»¹⁸³ Den såkalte moralske oppdragelsen vil det dermed ikke være plass til, ettersom man kun forholder seg til naturlovene. Dermed vil Spencers oppdragelsesteorier kun handle om å lære barnet opp til å forholde seg til disse lovene. Selv om Skard anerkjenner at Spencer ikke totalt avskjærer menneskets åndelige natur, lar Spencer moralen kun være basert på den enkeltes kunnskap om naturlovene. Jo større naturalistisk innsikt en oppdrager innehar, jo bedre vil altså oppdragelsen være.¹⁸⁴ Skard hevder at det Spencer forfekter, er en litt mer subtil versjon av Rousseaus pedagogiske naturalisme, siden han fremstiller de naturlige konsekvensene som overlegne de menneskeskaptene «kunstige» straffene. Spencer anerkjenner fremdeles foreldrenes rolle i oppdragelsen, de skal tross alt fremdeles påføre straff i en viss forstand. Likevel er det langt på vei Rousseaus grunnsyn som kommer frem i Spencers naturalistiske teori, hevder Skard.¹⁸⁵

Videre sier Skard at jo mer alvorlige og innviklede barnas ugjerninger blir, jo færre løsninger kommer Spencer med. Skard mener at disse mer alvorlige ugjerningene sklir over

---

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid., 31.

¹⁸² Ibid., 25-26.

¹⁸³ Ibid., 26.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid., 27.

fra å handle om uvitenhet om naturlovenes konsekvenser, til å handle om mangel på frykt for foreldrene. Mangel på disiplin med andre ord. Skard kritiserer Spencers reaksjon på tyveri på samme grunnlag som Bugge gjør. At barnet (tyven) erstatter det stjålne, samt at foreldrene viser misbilligelse overfor barnet, er ikke moralsk tilfredsstillende nok. Selv om det er riktig at barnet erstatter det som er stjålet, vil det ikke få barnet til å forstå hvilken *synd* det faktisk begikk ved å stjele. For eksempel kan et stykke fargerikt papir til 3 øre virke vel så forlokkende på et barn som en gullring til 20 kroner. Ifølge Skard er det umoralske rundt tyveriet ikke betinget på det stjålne objektets pengeverdi, men handlingen i seg selv. Spencers løsning er altså ikke tilfredsstillende. Som Bugge, påpeker Skard at de fleste barn ikke engang får lommepenger, og at det derfor ikke er praktisk mulig å straffe dem økonomisk.

Skard kritiserer Spencer for å ikke komme med nok alvorlige eksempler på alvorlige forseelser. For eksempel ville den naturlige reaksjonen på at et barn slår et søsken være at offeret enten slår tilbake eller løper hylende vekk. Dette mener Skard blir *for naturlig* selv for Spencer. Jo flere grovere ugjerninger man kan komme opp med, jo flere svakheter ved Spencers naturlige reaksjonsprinsipp vil man finne. Når Spencer tidligere har latt foreldrenes misbilligelse spille en svært underordnet rolle, lar han dette bli en avgjørende faktor i eksemplet rundt tyveriet.¹⁸⁶

Vi har seet Spencers naturlige reaktioner utilstrækkelige selv over for den eneste grovere forseelse, hvor han bringer dem i anvendelse; og dermed er deres moralske utilstrækkelighed overhøvet bleven klar. Men sæt nu, at de havde vist sig at klare baade tyveri, løgn, mishandling af den svage og alle de andre grovere forseelser, havde de dermed godtgjort sin tilstrækkelighed for den moralske opdragelse? Ingenlunde.¹⁸⁷

Selv om Spencers metode var fullt ut effektiv, ville den allikevel ikke være tilstrekkelig, mener Skard. Plikt og religion må til. I tillegg mener han at Spencer motsier seg selv ved å ty til kunstige straffer i de alvorlige tilfellene. «Vi kan ikke andet end heri se en ufrivillig indrømmelse af de naturlige reaktioners utilstrækkelighed over for den slags forgaaelser.»¹⁸⁸ Selv om Spencer tidligere har frarådet emosjonelle reaksjoner på barns dårlige oppførsel, bruker han den personlige straffen som en siste utvei. Spencer har mistillit til menneskene, derfor bruker han naturen som en mer objektiv standard for å bestemme straffereaksjonene. Skard mener derimot at den personlige straffen har sin plass i oppdragelsen. Det som avgjør

---

¹⁸⁶ Ibid., 28-29.

¹⁸⁷ Ibid., 30.

¹⁸⁸ Ibid., 29.

om den er god eller dårlig er snarere en kombinasjon av god innsikt, og at straffen er utført i kjærlighet, ikke hat.¹⁸⁹

Naturalismens negative konsekvenser

Skards hovedkritikk av Spencer handler om den naturalistiske oppdragelsens ikke-religiøsitet, at barnet hos Spencer kun skal forholde seg til det konkrete og det anskuelige, hvor Gud ikke er noe annet enn en abstraksjon. På grunn av Spencers vektlegging av naturvitenskapen frykter Skard at Spencers ideer vil føre til et intelligensorientert samfunn. Han kaller det til og med et «intelligensaristokrati», hvor de mindre begavede vil tilhøre «massene» som blir styrt av det «intelligente» mindretallet. Han tror ikke dette vil være et bra samfunn, og påpeker at kristendommens Gud gjennom historien har vært en Gud for de fattige og de uopplyste. Religionen er ifølge Skard menneskehetens «livsnerve», og uten den vil verden være både kald og moralsk avbleket.¹⁹⁰ «Trods alle sine værdifulde sandheder og fortrinlige enkeltheder vilde Spencers pædagogik uomgjængelig *brutalisere menneskeheden.*»¹⁹¹ Skard avslutter altså med en advarsel mot Spencers oppdragelsesideer, og viser til de forferdelige konsekvensene av denne metoden, om de blir tatt i bruk. Det underliggende er tydeligvis ikke bare oppdragelsesteorien i seg selv, men han er også kritisk til hele Spencers grunnleggende filosofiske syn. Han er redd for et skjevt samfunn hvor de som blir ansett som mindre intelligente blir undertrykt av «intelligensaristokratiet», og hvor graden av et menneskes intelligens blir den avgjørende faktoren for dens rolle i samfunnet.¹⁹² På et rent utilitaristisk grunnlag er altså Spencers ideer svært farlige for samfunnet, og det er dette Skard konkluderer med i sin kritikk.

Avsluttende betraktninger

Skard hevder religionen er en avgjørende bestanddel i oppdragelse og undervisning. Hovedbasisen for hans kritikk mot Spencer handler om den sentrale ideen rundt naturen som fundamentet for den moralske målestokken, og fraværet av kjærlighet og kristen moral i Spencers pedagogikk. Mangelen på moralske forbilder og et ensidig fokus på oppdragerens reaksjon til barnets negative adferd, i stedet for å veilede det til å handle rett, er også noe

---

¹⁸⁹ Ibid., 29-30.

¹⁹⁰ Ibid., 39-40.

¹⁹¹ Ibid., 40.

¹⁹² Ibid.

Skard stiller seg i opposisjon mot. I tillegg er ikke den naturlige oppdragelsen mulig å praktisere i de mer alvorlige tilfellene, og han påpeker at selv Spencer ufrivillig anerkjenner dette.

8 Hertzbergs svar til den naturalistiske oppdragelsesmetoden

Nils Christian Egede Hertzberg (1827-1911) var skolemann, stortingsmann og statsråd for Høyre. Han ble valgt til ordfører i Bærum i 1866, var medlem av kirkekomiteen på Stortinget, og han var kirkeminister som en del av Christian Selmers regjering i perioden 1882-84. Han var også grunnleggeren av tidsskriftet *Norsk Skoletidende*, som han redigerte i perioden 1869-73.¹⁹³ I tillegg var Hertzberg den norske pioneren for kroppsøvingfaget i skolen, og han var svært opptatt av den fysiske aktivitetens verdi, og de negative virkningene av et for sedat liv bak skolebenken. I 1880-årene utga Hertzberg en rekke bøker og mindre skrifter om spørsmål tilknyttet religion, pedagogikk, oppdragelse og skole. Hertzberg var en av de mest markante stemmene langs den konservative linjen under stortingsdebattene i 1880-årene, og deltok aktivt i debattene i forløpet til skoleloven av 1889. Han var en tydelig motstemme til Johan Sverdrups forslag om en ny folkeskolelov, som han i særlig grad kritiserte på grunn av kirkens svekkede innflytelse over skolen. Han var i tillegg kritisk til at kommunene skulle få makt over både læreransettelser og språket i lærebøkene, og de økonomiske byrdene på kommunene som ville følge av en utvidet skoleplikt.¹⁹⁴ Hertzbergs kritikk av Spencer ble utgitt i det norske tidsskriftet *Folkevennen* som ble utgitt mellom 1852-1900, av Folkeoplysningsselskabet.¹⁹⁵

Kristendommens rolle i oppdragelsen

For Hertzberg er kristendommen den moralske rettesnoren. Han er hovedsakelig kritisk til Spencers teorier fordi han mener de er skadelige for folks sjel og kristne dyd. De er dårlige innflytelser og kan føre til en svekket gudstro. Den jevne borger mangler modenheten til å anse Guds storhet som Hertzberg mener er så åpenbar for den mer opplyste person, og slik sett er teorier som Spencer kommer med ekstra farlige. Slike dårlige innflytelser gjør altså mer skade enn nytte, mener han. Med tanke på at den kristne oppdragelse kommer fra Gud selv, er alle andre menneskeskapte oppdragelsesideer både fånyttede og farlige. Gud er, ifølge Hertzberg, den «egentlige oppdrager», og menneskene er hans disipler, og livet er vår skole.

---

¹⁹³ *Asker og Bærum leksikon*, s.v. «Hertzberg, Nils Christian Egede,» av Per Otto Borgen.

¹⁹⁴ *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Nils Hertzberg,» av Paul Thyness, 12.05.21.

https://nbl.snl.no/Nils_Hertzberg

¹⁹⁵ *Salmonsens konversationsleksikon*, Anden Udgave, bind VIII, s.v. «Folkeoplysningsselskabet». København, J. Schultz, 1919. 21.05.21. <http://runeberg.org/salmonsens/2/8/0409.html>

Ergo er kristendommen det best egnede oppdragelsesmiddelet – menneskeskapte oppdragelsesideer kan ikke erstatte den kristne oppdragelsen som er den eneste rette. Gud har enormt mye mer kapasitet til å lede barnet på den rette sti og la det bli sin egen oppdrager, slik at det kan bli stand til å kjempe mot onde impulser og skape kjærlighet til sin far, mor, hjem og fedreland – alt som er stort, godt og skjønt, som han sier.¹⁹⁶

Det er derfor kun Kristendommen, som giver den sande Dannelse. Kundskab, Lærdom, Kultur, Videnskabelighed har visselig i sin Magt at forhøie den og uddybe den; men, uden den kristelige kjerne, er alt dette kun et Stin, der ofte skjuler den indre Raahed eller Raaddenhed, er kun et Menneskeverk er som det «Hø og det Straa, som Ilden paa hin Dag skal fortære».¹⁹⁷

Når det gjelder utdanning er Hertzberg i utgangspunktet kritisk til mangelen på religionens innflytelse over den naturalistiske oppdragelsen. Selv om han sier at Spencer ikke egentlig angriper kristendommen, mener han at Spencer antyder at naturvitenskapene og kristendommen er uforenlige.¹⁹⁸ I utgangspunktet er det ikke så veldig overraskende at den kristenkonserverende Hertzberg skulle forholde seg i opposisjon til Spencers naturalistiske tilnærming. Hertzberg er kritisk til Spencers utelatelse av det religiøse i hans naturvitenskapelige retorikk. Han skriver for eksempel at naturvitenskapen selv er religiøs, da den fremkaller en dyp ærbødighet for Guds skaperverk, og i tillegg er naturen skapt av Gud selv.¹⁹⁹ Dessuten er det, ifølge Hertzberg, fåfengt å neglisjere åndsvitenskapene, og spesielt religionen, ettersom det er «ånden, som gjør Mennesket til Menneske.»²⁰⁰ Religionen er også den høyeste av alle humanistiske fag, siden den lærer oss om Gud, som er det ypperste forklaringsgrunlaget for alt som eksisterer.²⁰¹

Derfor er alle disse Theorier om, at den moralske Opdragelse alene skal grundes paa Handlingernes egen naturnødvendige Reaktion, at Troen eller det religiøse Sind alene har at hente sin Næring fra Betragtning af Naturens Hensigtmæssighed og Lovmæssighed, – det er kun at give Stene for Brød.²⁰²

Hertzberg hevder eksplisitt at lydighet og god moral kun kan eksistere i samhold med et nært gudsforhold. Kun en sterk gudstro kan forme barnet til et godt og anstendig menneske, og få det til å overkomme fristelsene og distraksjonene som eksisterer i verden.

---

¹⁹⁶ Nils Hertzberg, «Om Herbert Spencers Opdragelseslære», i *Folkevennen: vol 16* (1892), 26-27.

¹⁹⁷ *Ibid.*, 27-28.

¹⁹⁸ *Ibid.*, 22.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 12.

²⁰⁰ *Ibid.*, 14.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² *Ibid.*, 25.

Den «kunstige» straffens fordeler

Hertzberg er ikke nødvendigvis uenig i at det er en sammenheng mellom forseelse og straff, men han mener dette ikke er noe Spencer har funnet på selv. Han argumenterer for at det å utøve en «kunstig» straff mot et barn ikke nødvendigvis er en motsetning til det å lære det konsekvensene av dets handlinger.²⁰³ Å avstå fra å påføre kunstige straffer for enhver pris, er altså for ekstremt, man kan godt la barnet lære av konsekvensene på egen hånd i noen tilfeller, men i de fleste tilfeller må man blande seg inn og avverge det fra å skade seg.

At der er en naturlig og nødvendig Forbindelse mellem Forseelse og Straf er indlysende; her har Spencer fuldkommen Ret; men dette er en god gammel Sandhed som har været kjendt, længe før Spencer fremsatte den. Naar han derimod hævder at Forseelsens naturnødvendige Reaktion er den eneste berettigede og virksomme Straf, er dette en skjæbnesvanger Vildfarelse. For det Første lader nu den Lære: Brændt Barn skyr Ilden, eller; af Skade bliver man klog, sig ikke altid praktisere. Jeg tænker, Spencer selv vilde være den første til at rive Barnet bort, om det end aldrig saa meget strittede imod, fra den farefulde Nærhed af Brøndens Rand eller Elvens Bred, eller til med Magt at tage den brændende Fyrstikke fra det, naar det holdt paa at sætte Huset i Brand. Ligesaa tænker jeg, at han, ligesom enhver forstandig og samvittighedsfuld Fader og Moder eller Opdrager, ikke et Øieblik vilde betænke sig paa, naar han saa Barnet i Forførelsens klør, at rive det bort, før Ulykken var skeet.²⁰⁴

Hertzbergs kritikk av Spencer bunner i at den naturalistiske metoden i praksis går imot foreldrenes samvittighet. Ved å la konsekvensene utfolde seg uten innblanding vil deres empati hindre dem i å bare stå og se på barnet ta skade av sine egne ugjerninger. Selv Spencer ville blandet seg inn og stoppet barnets adferd før det ble skadet, sier han. Samtidig sier han at straff er en naturlig konsekvens av dårlig adferd, og at dette ikke er noe nytt. Hertzberg mener som sagt at det moralske fundamentet for oppdragelsen bør hentes fra den kristne etikk, og den kunstige straffen er nyttig i så måte, da den skal fungere som en anordning for å verne barnet mot det onde. Allikevel er han enig med Spencer i at straffen skal være konsekvent, og at den ikke skal oppfattes som hevn fra oppdragerens side: «Barnet maa ikke faa Indtryk af, at Straffen er en Hævn fra Opdragerens Side, Udbrud af hans Vrede eller ‘Sinne’..»²⁰⁵

Hertzberg er også svært kritisk til Spencers metode om å ikke vise det ulydige barnet kjærlighet, og heller distansere seg fra det. Han mener dette ikke er en tilstrekkelig måte å forholde seg til et uoppdragent barn på, og i slike tilfeller bør barna straffes, til og med fysisk.

Og hvad det angaar, at unnlade at vise det ulydige og trodsige Barn Kjærlighed og Tillid, da vil dette, naar det gjælder de mere vanartede Børn, snart vise sig at være et utilstrekkeligt Middel; i saadanne Tilfælde er det nødvendigt, at der gribes til ganske annerledes virksomme Straffe, ja endog legemlig Revselse.²⁰⁶

---

²⁰³ Ibid., 23-24.

²⁰⁴ Ibid., 23-24.

²⁰⁵ Ibid., 25.

²⁰⁶ Ibid., 24.

For Hertzberg har altså den fysiske straffen en god funksjon i oppdragelsen, men riktignok bare i de mer vanskeligstilte tilfellene. Det skal også nevnes at Hertzberg var den fremste forsvaren av fysisk avstraffelse under stortingsdebattene på 1880-tallet.²⁰⁷ Både belønninger og straff er rettmessige virkemidler i oppdragelsen, hevder han. Dette fordi de får barnet til å forstå at lydighet og gode handlinger skaper tilfredshet og glede, mens ulydighet og dårlige handlinger skaper utilfredshet og lidelse.²⁰⁸

Konsekvensialisme og pliktetikk

Den Moral, Spencer hylder, er Nytte-Morale. Maalestokken for de menneskelige handlinger er den Nytte eller Unytte, som følger deraf. Drukkenskap er umoralsk paa Grund af dens ødeleggende følger for Drukkenbolten og hans Nærmeste. Hvis Tyveri skaffede baade Tyven og den Bestjaalne Fornøjelse, vilde Tyveri ikke regnes som moralsk Forseelse. Hvis det kunde tenkes at gode Handlinger forsøgede eller formerede Mennerskenes Lidelser, vilde vi fordømme dem. Det Gode skal altsaa ikke gjøres for sin egen, men for sine gode Følgers Skyld.²⁰⁹

Her ser vi Hertzberg trekke frem utilitarismens moralske målestokk-tankegang som et negativt moralsk utgangspunkt. Spencers moralske grunnsyn skiller seg tilsynelatende vesentlig fra Hertzbergs på dette punktet. Hertzberg viser til et deontologisk fundament i sin egen moraltenkning, som adskiller seg fra Spencers tanke om at «Det Gode skal altsaa ikke gjøres for sin egen, men for sine gode Følgers Skyld».²¹⁰ Fokuset på smerte og nytelse er langt mindre viktig, og kun midlertidig, enn det et menneskes frelse er. Selv om Hertzberg i utgangspunktet tar avstand fra den utilitaristiske etikk, og heller hevder at det gode ifølge den kristne moral kun skal utøves for sin egen skyld, uavhengig av konsekvensene det måtte medføre, kritiserer han likevel Spencer på et utilitaristisk grunnlag. Spencers metode er som nevnt utilstrekkelig i de vanskeligere tilfellene, og derfor må man ty til mer virksomme straffer, deriblant fysiske. Dette fordi det er nødvendig, ikke fordi det er pliktetisk riktig. Hertzberg er på samme tid kritisk til den hedonistisk-motiverte utilitarismen og påpeker at et individs viktigste oppgave er å bevare sin sjel: «Det Høieste er det, at bevare sin Sjæl, fornekte sig selv og forjage, var det end det dyrebareste, En har i Verden, naar det gjælder at bevare sin Sjæl.»²¹¹

---

²⁰⁷ *Storthingstidende* (1889), Forhandlinger i Odelstinget. (Nr. 66), Efterm. 23. mai ang. Lov om Folkeskolen paa Landet, 500.

²⁰⁸ Hertzberg, «Om Herbert Spencers Opdragelseslære», 25.

²⁰⁹ *Ibid.*, 22-23.

²¹⁰ *Ibid.*, 23.

²¹¹ *Ibid.*, 24.

Han deler som sagt synet til Spencer på at straffen ikke skal oppfattes som en hevn fra oppdragerens side. Igjen kan man skimte en utilitaristisk side ved Hertzbergs argumentasjon her, straffen har en overordnet funksjon som er å forbedre barnet og hindre det i å fortsette i å begå dårlige handlinger. Som Spencer maner han fram til et ideal om selvkontroll fra foreldrenes side, samtidig skal ikke straffen framstå som tilfeldig, barnet skal forstå hvorfor det blir straffet. Straffen, hos Hertzberg, har den hovedfunksjonen at den skal motvirke de onde tendensene i barnet, og i stedet lede det på den rette sti.

«Straf» skal hjelpe barnet til at overvinde det Onde hos sig selv ved at vække og forsterke dets Samvittigheds Misbilligelse af dets slette Forhold, hjelpe det til at se dette i dets rette Lys som en Synd og som et Onde og derved bringe det til at faa Afsky derfor.²¹²

Med andre ord ligger «målet helliger middelet» når det gjelder å rettfærdiggjøre straffen. Slik sett har Hertzberg og Spencer et lignende syn på at barn i utgangspunktet innehar en slags iboende «ondskap» i seg, i tillegg til at de egentlig deler et syn på straffen som et konsekvensialistisk virkemiddel som har en relativ verdi i forhold til dens nyttefunksjon. Hos Spencer er barnets «ondskap» begrunnet i at det er biologisk underutviklet, mens det hos Hertzberg ligger et kristent syn til grunn for dette: barnet skal føres bort fra de onde fristelsene som ligger latent i ethvert menneske.

Selv om Hertzberg påpeker verdien av handlingen i seg selv, for det godes skyld, så legger han også stor vekt på samvittighet som et effektivt virkemiddel. Straffen skal vekke samvittigheten i barnet og dermed overvinne det onde.²¹³ På tross av hans kritikk av utilitarismens etiske prinsipper, er altså mye av Hertzbergs argumentasjon basert på flere av de samme prinsippene, i tillegg er frykten for fordervelsen av samfunnet også på mange måter et utilitaristisk argument. Kjernen av Hertzbergs kritikk bunner altså i det at han anser den naturalistiske oppdragelsen som kristendomsfiendtlig, og at det visker vekk kristendommen som det grunnleggende moralske fundamentet i samfunnet. Hertzberg er ikke imot straff av barn når det har gjort noe galt, men å la det bli straffet «naturlig» anser han som urealistisk. Med andre ord vektlegger han, i likhet med Spencer, konsekvensene som et avgjørende aspekt med hva som kjennetegner en god oppdragelse. Dette på tross av at han tidligere nærmest kategorisk avviser utilitarismen som et godt etisk grunnlag. Kjernen for Hertzbergs kritikk av den naturalistiske oppdragelsen ligger i det etiske grunnlaget, hvor han stiller opp den kristne oppdragelsen, slik han anser den, opp mot Spencers utilitaristiske oppdragelse. Allikevel er flere av hans kritikker mot Spencer argumentert fra et utilitaristisk

---

²¹² Ibid., 25.

²¹³ Ibid.

synspunkt. På sett og vis kan man si at han, som Spencer, både argumenter fra et deontologisk ståsted og fra et utilitaristisk et.

Avsluttende betraktninger

Hertzberg er enig med Spencer i at straffer ikke skal være vilkårlige, hevnjerrige eller et uttrykk for oppdragerens vrede. Derimot mener han, i likhet med de andre kritikerne, at den naturlige straffen ikke strekker til i de alvorlige tilfellene. Han er også grunnleggende uenig i den konsekvensialistiske moralske begrunnelsen han mener Spencer forfekter.

Hovedproblemet for Hertzberg er det manglende religiøse fundamentet i den naturlige oppdragelsen. For han er religionen det uunnværlige fundamentet for moralen, og derfor burde oppdragelsen være basert på dette også.

9 Avslutning

Spencers syn på oppdragelse var en del av en rekke ideer i samtiden som argumenterte for en innskrenkning av fysisk avstraffelse i skole og hjem. Disse ideene gikk imot det norske, tradisjonelle pietistiske synet på oppdragelsen, og ble dermed del av en motbevegelse. Det grundtvigianske synet på oppdragelse var et annet eksempel på en motbevegelse som argumenterte for mindre bruk av fysisk avstraffelse og en annerledes pedagogikk i skolen. I tillegg kan man heller ikke neglisjere opplysningstenkere som Lockes og Rousseaus tanker om barneoppdragelse, som idemessige påvirkninger på debatten om oppdragelse. Det endrede synet på fysisk avstraffelse i oppdragelsen er selvsagt relatert til den avtakende bruken av fysisk avstraffelse generelt i samfunnet, og sånn sett del av en større endring. Likevel er det grunn til å tro at graden av oppmerksomhet Spencer fikk i norsk offentlighet, gjør at det er rimelig å hevde at han hadde en viss innflytelse på det nye oppdragelsessynet som var i ferd med å manifestere seg i Norge, til tross for at hans konsekvente naturalisme aldri fikk fullstendig gjennomslag. Når man setter Spencers ideer om oppdragelse opp mot de pietistiske oppdragelsesidealene, er det tydelig at Spencer erstatter kristendommens «ondskap» og «dårlige moral» med det som går imot naturen. Det naturlige er den nye moralske målestokken man skal rette seg etter. Naturen er for Spencer en erstatning for Gud, den er blitt den allmektige kraften som rettferdiggjør hva som er godt og hva som er ondt. Det gode og onde vil i dette tilfellet si det som er negativt eller positivt i en hovedsakelig utilitaristisk forstand. I god positivistisk ånd er Spencers naturalisme begrunnet med vitenskapelige resonnementer i stedet for religiøse.

Som jeg har vist i oppgaven var det hovedsakelig gjennom Bjørnson at Spencers tenkning ble presentert som et udelt positivt tilskudd til diskusjonen om oppdragelse i den norske offentligheten. Spencers ideer fremheves i de tekstene der Bjørnson skriver om oppdragelse, og Spencer løftes frem som en autoritet det er verdt å lytte til. For Bjørnson fremstår Spencer som en foregangsmann innen pedagogikk på 1800-tallet. Bjørnson har antageligvis vært en viktig faktor for resepsjonen av Spencers tanker i Norge. Også det at Spencer ble utgitt på norsk i 1887 i en billigbokserie har antageligvis også vært svært betydningsfullt. Bokserien *Bibliothek for de tusen hjem* kan tyde på at Spencers tanker fikk stor utbredelse.

Det er i seg selv interessant at Spencer ble diskutert av deler av eliten i norsk åndsliv på denne tiden. De omfattende kritiske tekstene som ble skrevet av Bugge, Skard og Hertzberg, viser at Spencers ideer om oppdragelse ble tatt svært alvorlig og sett på som innflytelsesrike. En gjennomgang av de mer kritiske norske reaksjonene til Spencers naturalistiske oppdragelseslære viser at deres fellestrekk er en kritikk av Spencers syn på moral, særlig begrunnet i hans manglende religiøse tilnærming til moralske spørsmål. Argumentene mot Spencer er ikke bare argumenter mot oppdragelsessynet hans, men også hans grunnleggende filosofiske syn. Både Bugge, Skard og Hertzberg fremhever kristendommens viktige moralske rolle, og mangelen på oppbyggelig elementer i Spencers ideer. Det at Spencer advarer mot oppfordring til positiv adferd blir gjenstand for kritikk. Det er særlig Skard som påpeker at Spencer kun konsentrerer seg om reaksjonen på det negative barn gjør, fremfor å fokusere på oppmuntring til positiv adferd. Selv de som stiller seg i opposisjon til Spencers utilitaristiske etikk, argumenterer de også imot ham på det samme grunnlaget. Det kan enten – som hos Hertzberg – være at den naturalistiske oppdragelsen betraktes som skadelig for menneskets sjel (på grunn av det manglende religiøse aspektet), eller at det ikke er effektivt nok for å hindre mer alvorlige ugjerninger. I tillegg anser de naturalismen som fordervende for samfunnet. I ytterste konsekvens er det de utilitaristiske argumentene mot Spencer som veier tyngst, spesielt i Skards tilfelle, nemlig det at Spencers ideer vil føre til et «intelligensaristokrati». Eller som i Hertzbergs tilfelle, at mangelen på religion vil være fordervende på menneskets sjel. Allikevel savner de en mer pliktetisk grunnlinje i moralen. Selvfølgelig er ikke konsekvensialisme og pliktetikk nødvendigvis alltid motsetninger. De fleste er nok hverken konsekvent pliktetikere eller konsekvensialister til det ytterste.

Det er varierende i hvilken grad kritikerne fremhever fysisk straff som legitimt. Det er hovedsakelig Hertzberg som fremstår som den fremste forsvaren av denne praksisen. Skard var kritisk til den disiplinære skolen, men anså fysisk straff som nødvendig i noen tilfeller – om det ble gjort *med kjærlighet*. Det er også et fellestrekk blant de norske kritikerne at de ikke godtar at det Spencer kaller kunstig straff er urettmessig. De fremhever heller gjennomføringen av den som avgjørende for om den er riktig eller ei.

Spencer var med andre ord gjenstand for kritikk fra flere hold, både de som forsvarer den tradisjonelle oppdragelsen, som Bugge og Hertzberg, og de som er kritiske til den rådende pedagogikken, som Skard. Det siste viser at de nye og alternative oppdragelsesideene

ikke var del av en samstemt bevegelse, men heller må betraktes som ulike tilnærminger til det å tenke nytt om oppdragelse og pedagogikk.

Litteraturliste

- Borgen, Per Otto, red. *Asker og Bærum leksikon*. Drammen: Forlaget for by- og bygdehistorie, 2006.
- Bjørndal, Bjarne. *P. Voss og hans samtid: pedagogiske brytninger*. Oslo: Universitetsforlaget, 1959. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/df91cfed9c30cf7fe56916d2cbf64805?page=0>
- Bjørnson, Bjørnstjerne. *Det flager i byen og på havnen*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), 1884.
- Bjørnson, Bjørnstjerne. «Støv». I *Samlede digter-verker: Bjørnstjerne Bjørnson. 5 : Støv ; En hanske ; Over ævne, første stykke ; Det flager i byen og på havnen*, redigert av Francis Bull, 3-39. Oslo: Gyldendal, 1927.
- Bugge, Christian A. *Herbert Spencers opdragelseslære: En fremstilling og en bedømmelse*. Kristiania: Alb. Cammermeyer og W.C. Fabritius & Sønner, 1889. Kan leses her: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2017032048014?page=0
- Bull, Francis. «Indledning», i *Samlede digter-verker: Bjørnstjerne Bjørnson. 5 : Støv ; En hanske ; Over ævne, første stykke ; Det flager i byen og på havnen*, redigert av Francis Bull, I-XXXIV. Oslo: Gyldendal, 1927.
- Donnelly, Michael. «Putting Corporal Punishment of Children in Historical Perspective». *Corporal Punishment of Children in Theoretical Perspective*. Redigert av Michael Donnelly og Murray Strauss, 41-54. London: Yale University Press, 2005.
- Foucault, Michel. *Overvåkning og straff*. Oversatt av Dag Østerberg. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2014.
- Geltner, G. *Flogging Others: Corporal Punishment and Cultural Identity from Antiquity to the Present*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014.
- Gulliksen, Øyvind T. «Matias Skard». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. https://nbl.snl.no/Matias_Skard Besøkt: 10.05.21.
- Hannevik, Arne. «Bjørnstjerne Bjørnson». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. https://nbl.snl.no/Bj%C3%B8rnstjerne_Bj%C3%B8rnson Besøkt: 14.05.21.
- Hertzberg, Nils. «Om Herbert Spencers Opdragelseslære». I *Folkevennen: Et Tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Vol 16*. Kristiania: Grøndahl & Søns Bogtrykkeri, 1892. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/6550dc2dc3f1ce8cdf91b7895e063bed>
- Hjermitslev, Hans Henrik. «Education and Evolution: Appropriations of Herbert Spencer in Scandinavia, 1870–1920». I *Global Spencerism: The Communication and Appropriation of a British Evolutionist (Cultural Dynamics of Science)*. Redigert av Bernard Lightman, 242-265. Boston: Brill, 2016.
- Hoem, Edvard. *Vennskap i storm: Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*. Oslo: Forlaget Oktober, 2010.

- Jimack, Peter. *Rousseau: Émile*. London: Grant and Cutler, Ltd., 1983.
- Johannessen, Finn Erhard. «Christian 6». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. https://nbl.snl.no/Christian_6 Besøkt: 10.06.21.
- Lange, Albert J, red. *Norges gejstlighet i 1914*. Christiania: Hanche, 1915.
- Lycke, Kirsten Marie. *Legemlig straff i almennskoleverket i Norge fra 1880 til 1936*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 1973.
- Malterud, Ingeborg. *Matias Skard – En pedagog i sin tid*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2009.
- Myhre, Reidar. *Grunnlinjer i pedagogikkens historie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1996.
- Ringdal, R.I. *Disciplin: Et livsspøragsmaal for skole og hjem*. Kristiania og Kjøbenhavn: Alb. Cammermeyers Forlag, 1892. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/f4f8c2423c2f407cc2717678e5634e86>
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile*. Oversatt av Barbara Foxley. London: The Everyman Library, 1993.
- Russell, Thaddeus. *A Renegade History of the United States*. New York: Free Press, 2011.
- Salmonsens konversationsleksikon, Anden Udgave, bind VIII, s.v. «Folkeoplysningsselskabet»*. København, J. Schultz, 1919. <https://runeberg.org/salmonsens/2/8/0409.html> Besøkt: 21.05.21.
- Schaanning, Espen. *Lykkens politikk: Fransk opplysningstid og synet på menneske og straff hos Helvetius*. Oslo: Akademika forlag, 2013.
- Schaanning, Espen. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Oslo: Spartacus Forlag, 2007.
- Skard, Matias. *Barneopdragelsen i hjemmet*. Oslo: Olaf Norlis Forlag, 1925. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/67e96251c7d04de5bf1c4cc8b3b6cee4>
- Skard, Matias. *Om Herbert Spencers opdragelsestanker: Gjengivelse og kritik*. Halmstad: Joh. A. Svenssons boktrykkeri, 1890. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/f02ebc139aa07311f2c5f0c14e591346>
- Spencer, Herbert. "Anglo-American Philosophies of Penal Law. III. The Ethics of Punishment." I *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 1, nr. 6 (1911): 862-76. doi:10.2307/1132712.863. Besøkt: 23.04.21.
- Spencer, Herbert. *Opdragelse*. Oversatt av Hans Brekke. Fagerstrand: Bibliothek for de tusen hjem, 1887. Tilgjengelig online: <https://www.nb.no/items/47ec086f48527b1e1c59b39dc5bdbe2a>
- Store norske leksikon*, s.v. «Christian August Bugge». https://snl.no/Christian_August_Bugge Besøkt: 18.05.21.
- Store norske leksikon*, s.v. «Grundtvigianismen». <https://snl.no/grundtvigianismen> Besøkt: 26.03.21.
- Store norske leksikon*, s.v. «Pietisme». <https://snl.no/pietisme> Besøkt: 22.03.21.

- Stortingstidende* (1889), Forhandlinger i Odelstinget. (Nr. 66), Efterm. 23. mai ang. Lov om Folkeskolen paa Landet.
- Telhaug, Alfred Oftedal, Mediås, Odd Asbjørn. *Grunnskolen som nasjonsbygger: Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag, 2003.
- Thorkildsen, Dag, Klippenberg, Mona, Jensen, Jørgen I. *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre: KULTs skriftserie nr. 70*. Oslo: Norges forskningsråd, 1996.
- Thuen, Harald. *Linjer i barneoppdragelsens historie 1500-2000*. Forskningsrapport, Høgskolen i Lillehammer, 1997.
- Thuen, Harald, Skundberg, Øystein. «I kjærlighedens tjeneste». *Nordic Journal of Educational History: Special Issue: Education and Violence* Vol. 5, nr. 2 (2018): 13-32.
- Thuen, Harald. *Om barnet*. Oslo: Abstrakt forlag, 2008.
- Thy Ness, Paul. «Nils Hertzberg». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. https://nbl.snl.no/Nils_Hertzberg Besøkt: 12.05.21.
- Tveterås, Egil. «Johan Sørensen». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no https://nbl.snl.no/Johan_S%C3%B8rensen Besøkt: 12.06.21.
- Weihe, Hans Jørgen Wallin. «Darwin, Spencer og Bjørnson». I *Ingen sak for liten, ingen sak for stor*, redigert av Torunn Herje, Gaute Jacobsen, Endre Ruset og Hans-Jørgen Wallin Weihe. Lillehammer/Stavanger: Stiftelsen Psykiatrisk Opplysning v/Hertervig Forlag, 2010: 51-61.
- Weinstein, David. "Herbert Spencer". I *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, redigert av Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/spencer/> Besøkt: 19.01.21.